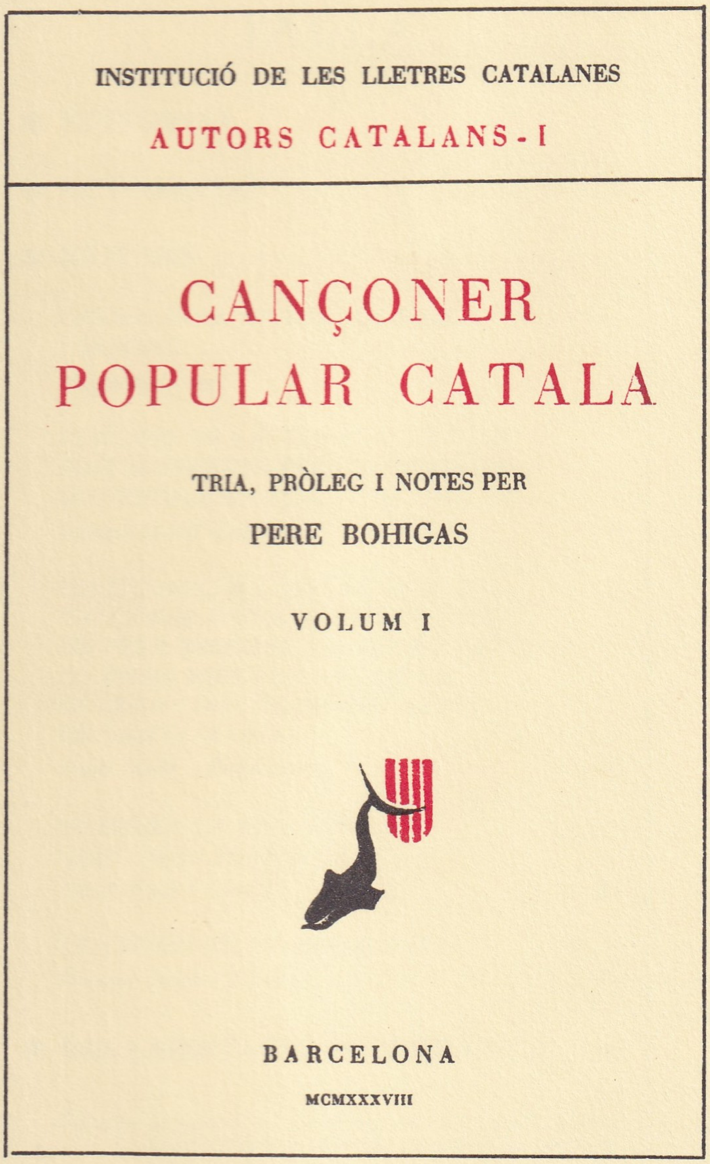
INSTITUCIÓ DE LES LLETRES CATALANES

AUTORS CATALANS - I

CANÇONER
POPULAR CATALA

TRIA, PRÒLEG I NOTES PER

PERE BOHIGAS

VOLUM I

BARCELONA

MCMXXXVIII

ESTUDIS

JOAQUIM LLOVET
Genealogia de Miquel Biada i Bunyol

ANTONI MARTÍ COLL
Control de la tripulació d'un pinc mataroní per culpa de la matrícula de mar (1756-1758)

JORDI MALÉ I PEGUEROLES
Un exemplar gairebé únic del Cançoner popular català (1938), de Pere Bohigas, al Museu Arxiu (llibres republicans de la Guerra Civil al Museu Arxiu de Santa Maria)

ENRIC PUIG I GIRALT
Darrera la pista de la creu dels Planells

RAMON SALAS I OLIVERAS
La ciutat en el record (V)

DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA

FULLS/66

del Museu Arxiu de Santa Maria

Mataró, gener 2000

FULLS/66

del Museu Arxiu de Santa Maria

Mataró, gener 2000

TAULA

- **EDITORIAL** 1
- **ACTUALITAT** 2
- **ESTUDIS**

GENEALOGIA DE MIQUEL BIADA I BUNYOL
Joaquim Llovet 5

CONTROL DE LA TRIPULACIÓ D'UN PINC MATARONÍ PER CULPA DE LA MATRÍCULA DE MAR (1756-1758)
Antoni Martí Coll 8

UN EXEMPLAR GAIREBÉ ÚNIC DEL *CANÇONER POPULAR CATALÀ* (1938), DE PERE BOHIGAS, AL MUSEU ARXIU (LLIBRES REPUBLICANS DE LA GUERRA CIVIL AL MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA)
Jordi Malé i Pegueroles 16

DARRERA LA PISTA DE LA CREU DELS PLANELLS
Enric Puig i Giralt 21

LA CIUTAT EN EL RECORD (V)
Ramon Salas i Oliveras 31

- **DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA** 40

Portada: Capçalera del *Cançoner popular català*, primer volum, imprès a Barcelona a finals de desembre de 1938. Un dels dos únics exemplars conservats que es coneixen és a la biblioteca del Museu Arxiu.

Prohibida la reproducció dels textos i de les il·lustracions sense esmentar la procedència.

Edita: **MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA**
Centre d'Estudis Locals de Mataró.
Director: Manuel Salicrú i Puig.
Beata Maria, 3
Tel. 93 790 15 28 (Parròquia de Santa Maria)
Composició i impressió:
Copisteria Castellà. c/ Pujol, 40 - 08301 MATARÓ
Dipòsit Legal: B-15.257-1978 *ISSN* 0212-9248

L'Equip del Museu Arxiu de Santa Maria no es responsabilitza *necessàriament de l'opinió que expressen els articles signats.*

Amb la col·laboració del Patronat Municipal de Cultura MATARÓ

EDITORIAL

LA BIBLIOTECA DEL MUSEU ARXIU

En els nostres *Fulls/60*, data gener de 1998, anunciàvem la instal·lació de la biblioteca en uns espais recuperats sobre les capelles laterals de la basílica, banda de migdia, antigues golfes no utilitzades. També detallàvem l'origen dels seus fons bibliogràfics.

La nova instal·lació ocupa una superfície aproximada de 120 m^2 i hi ha muntada una enginyosa prestatgeria metàl·lica de més de tres metres d'alçada, amb més de mil cent metres de prestatgeria útil, que pensem que seran insuficients per a encabir els vint mil volums que tenim.

Són ordenades i classificades les publicacions, llibres i revistes procedents d'intercanvi amb altres institucions. Tenim ordenat el Grup 2 - Religió/ Teologia, molt nombrós a causa dels orígens dels fons històrics de la parròquia de Santa Maria. Està informatitzat el Grup 8 - Literatura Catalana, amb l'agradable sorpresa de trobar «perles» i «joies» com les que es documenten en un dels treballs que publiquem en aquests *Fulls/66*.

Esperem de poder comentar en una altra ocasió el Grup 9 - Història, que conté col·leccions monogràfiques molt interessants.

La Secció Local (Mataró), història, monografies i autors locals, ocupa un lloc separat de la biblioteca general.

Un dia també parlarem de l'hemeroteca. Tenim bones col·leccions de publicacions periòdiques mataronines, i publicacions de tots els temps, que no gosem de quantificar perquè encara són en un estadi preliminar de classificació.

Creiem que un arxiu ha de tenir una bona biblioteca, amb llibres de totes les branques del saber, perquè els investigadors puguin contrastar els documents consultats en l'arxiu i situar-los en el seu lloc històric.

XVI SESSIÓ D'ESTUDIS MATARONINS

Va tenir lloc el dissabte 27 de novembre de 1999. Les comunicacions presentades van ésser les següents:

«La inscultura prehistòrica de la Cova dels Tres Cercles del Montcabrer», de David Farell i Garrigós.

«L'actualització de l'inventari arqueològic de Premià de Mar i Premià de Dalt», de Ramon Coll Monteagudo.

«Notícia d'una possible estela ibèrica trobada a Cabrera de Mar», de J. Vinyals, J.M. Rovira, J.F. Clariana i D. Farell.

«Elements decoratius de *viridaria* procedents d'Iluro i la seva àrea rural», de Joan Francesc Clariana i Roig.

«El Baix Maresme durant el període carolingi. De la conquesta a l'organització del territori», de Joaquim Graupera i Graupera.

«Procedència dels Santvicens, senyors del castell de Burriac», de Josep M. Modolell i Ros.

«El mestre pintor Francesch Ribalta a Mataró», de Carme Espriu i Fernàndez.

«La família a Sant Andreu de Llavaneres (1724-1800), de M. Alexandra Capdevila Muntadas.

«La vida dels caputxins a Mataró», de Ramon Reixach i Puig.

«El catalanisme a Mataró entre 1914 i 1939 segons Joaquim Casas», de Josep Puig i Pla.

«Presentació d'unes notes de Josep Reniu i Calvet: Impressions de postguerra», de Josep Puig i Pla.

«Dos segons de pel·lícula», de Rafel Mitjans i Teresa Soler.

«La delegació de Medicina de Can Xammar», d'Antoni Martí i Coll.

En el mateix acte es presentà l'edició de les comunicacions corresponents a la XV Sessió, any 1998, feta, com és habitual, amb la col·laboració del Patronat Municipal de Cultura de Mataró.

XVI Sessió d'Estudis Mataronins. Enric Subiñà i David Farell.

Fotografia Miquel Sala. MASMM.

EXPOSICIÓ *MATARÓ 1900-2000. EL CREIXEMENT URBÀ. Plànols i fotografies*

Es va inaugurar el passat dia 18 de desembre.

L'any 1900 la ciutat de Mataró tenia vint mil habitants. En l'actualitat, ha sobrepassat els cent mil.

A excepció del parèntesi de la guerra civil, l'increment de la població ha estat constant durant tot el segle.

I l'increment de població determina un progressiu creixement urbà, sobretot a partir de la dècada dels anys seixanta i, molt especialment, en aquests darrers anys.

Mataró, a començaments del segle, només ocupava una petita part del seu eixample programat el 1878.

Avui la ciutat incorpora la pràctica totalitat del territori comprès entre la riera d'Argentona i la riera de Sant Simó.

La planimetria i les fotografies exposades permeten de comprovar l'espectacular creixement de la ciutat durant aquest segle i la diferència entre la ciutat industrial i pagesa del 1900 i la nova ciutat actual.

Coincidint amb la fi de segle, el Museu Arxiu de Santa Maria es proposa de presentar i analitzar el segle xx mataroní amb diverses exposicions. *Mataró 1900-2000. El creixement urbà* és la primera.

Restarà oberta fins al dissabte dia 15 d'abril.

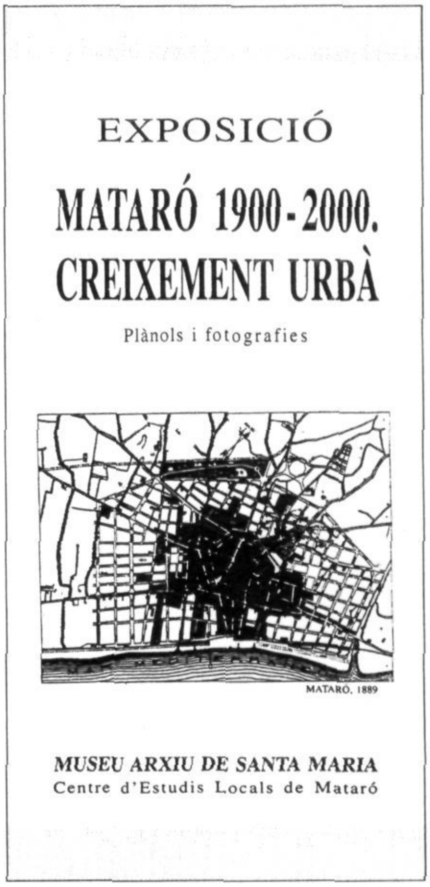

Acte de la inauguració de l'exposició *Mataró 1900-2000. El creixement urbà.*

Fotografia Miquel Sala. MASMM.

MÀSTER D'ARXIVÍSTICA

En la seu de l'Associació d'Arxivers de Catalunya, el proppassat dia 20 d'octubre, el nostre bon amic i col·laborador, Joan Banús i Tort, va culminar el Màster d'arxivística organitzat per la Universitat Autònoma de Barcelona i la susdita associació, mitjançant la lectura davant del tribunal del treball *Guia de l'Arxiu Municipal de Mataró*, desenvolupat entre els anys 1996 i 1998.

El tribunal era compost per Mariona Corominas i Noguera, cap de l'Arxiu del Parlament de Catalunya, com a presidenta, Teresa Cardellach i Giménez, cap de l'Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Terrassa i Alfred Maurí i Martí, cap de l'Arxiu Municipal de Martorell, com a vocals.

El treball, realitzat sota la direcció de Francesc Xavier Tarraubella i Mirabet, cap de l'Arxiu Municipal Administratiu de l'Ajuntament de Barcelona, és un estudi aprofundit i a bastament documentat sobre la història i l'evolució de l'arxiu de la ciutat i els fons que s'hi conserven. Va merèixer la qualificació d'excel·lent.

Vagi la nostra enhorabona.

NOTÍCIA DE DONATIUS RECENTS

La biblioteca del Museu Arxiu ha rebut recentment diverses aportacions de Rogés Llibres i del Sr. Jordi Ferrer i Padrós.

També el volum *Vida interior y cartas que escribió a diferentes personas Fray Joseph de San Benito, religioso lego en el monasterio de Montserrat, del Principado de Cataluña*, editat a Madrid l'any 1746, donat pel Sr. Jaume Castellví i Toda.

Ho agraïm d'una manera expressa.

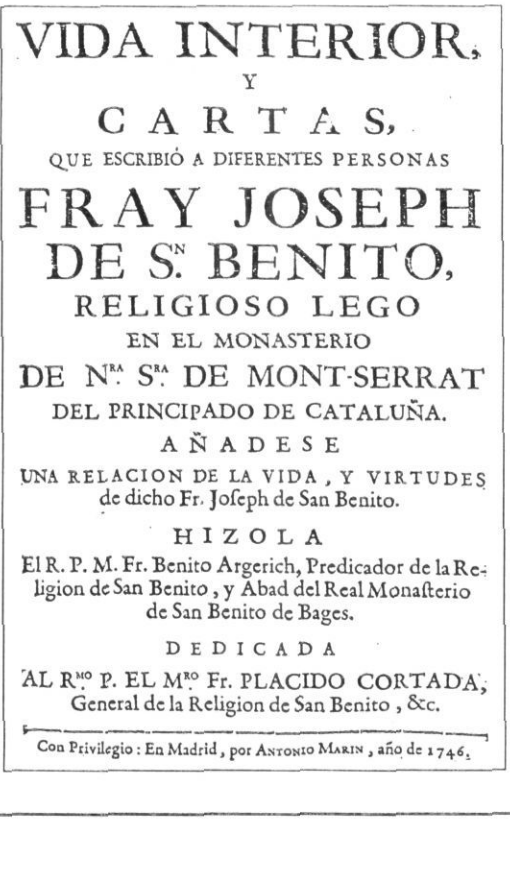
VIDA INTERIOR,
Y
CARTAS,
QUE ESCRIBIÓ A DIFERENTES PERSONAS
FRAY JOSEPH
DE S.N BENITO,
RELIGIOSO LEGO
EN EL MONASTERIO
DE N.RA S.RA DE MONT-SERRAT
DEL PRINCIPADO DE CATALUÑA.
AÑADESE
UNA RELACION DE LA VIDA, Y VIRTUDES
de dicho Fr. Joseph de San Benito.
HIZOLA
El R. P. M. Fr. Benito Argerich, Predicador de la Religion de San Benito, y Abad del Real Monasterio de San Benito de Bages.
DEDICADA
AL R.MO P. EL M.RO Fr. PLACIDO CORTADA,
General de la Religion de San Benito, &c.
Con Privilegio: En Madrid, por Antonio Marin, año de 1746.

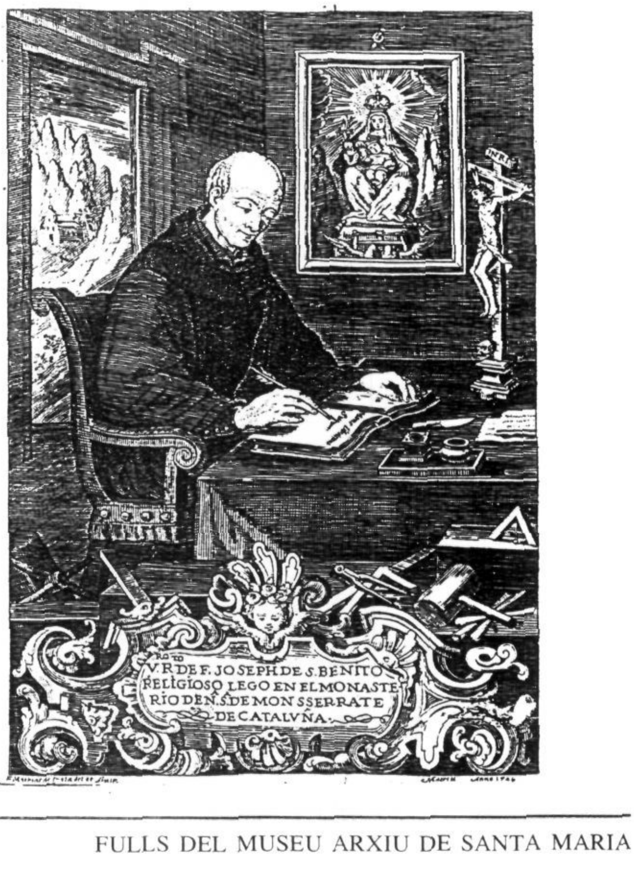

Els registres sacramentals de la parròquia de Santa Maria de Mataró, conservats en el Museu Arxiu de Santa Maria, han permès d'establir l'ascendència francesa del destacat mataroní, Miquel Biada i Bunyol, l'home del «Carril de Mataró».

GENEALOGIA DE MIQUEL BIADA I BUNYOL

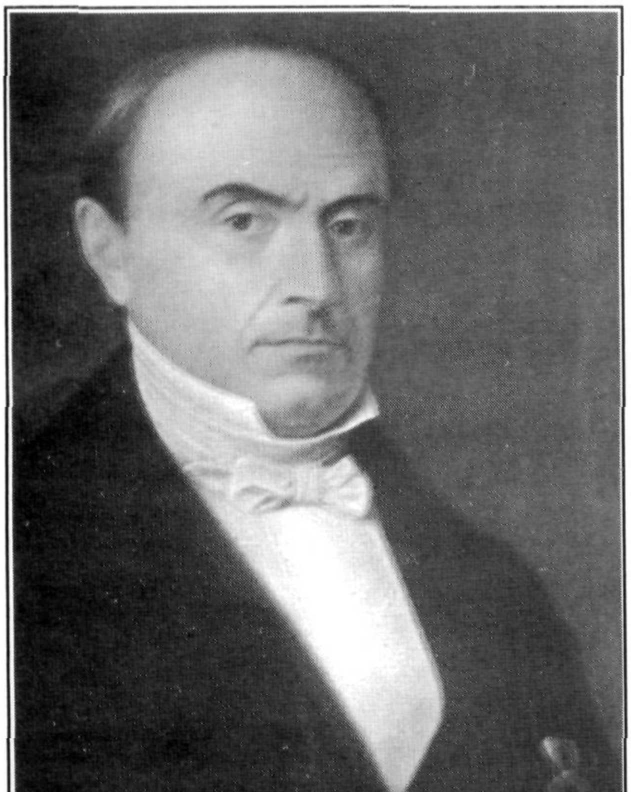

L'any 1953 Jordi Nadal, el conegut professor d'Història Econòmica de la Universitat de Barcelona, va donar a conèixer, amb el seu company Emili Giralt, un corrent d'immigració francesa a Catalunya, que s'inicià al segle XV i tingué un punt àlgid a finals del segle següent, format per una legió de desplaçats procedents de poblacions del *Midi* (regions de Tarbes, Comminges, Foix, Couserans, principalment). A ramats –expliquen els susdits autors–, els joves abandonaven els pobles ultrapirinencs per saltar a Catalunya a la recerca d'un treball estable i unes millors condicions de vida, ocupant-se generalment en les labors agrícoles.[1]

L'impacte que causà aquesta onada humana al Maresme fou remarcable, com es detecta fàcilment en la documentació segregada a l'època tant per l'administració civil com l'eclesiàstica. Però la font bàsica per a conèixer aquesta immigració gala és, sens dubte, la matrícula que a l'any 1637 les autoritats manaren fer de tots els francesos afincats al Principat, per a dur-ne un cert control. Cal recordar que dos anys abans s'havia declarat la guerra amb el país veí.

Miquel Biada i Bunyol.
Fragment del retrat existent a la Galeria de Mataronins Il·lustres de la Casa de la Ciutat de Mataró.

Segons aquesta matrícula, que també donà a conèixer Jordi Nadal al seu dia, hom enregistrà a Mataró un total de 234 francesos[2]. Es tracta d'un nombre certament elevat si tenim present la petita població amb què aleshores comptava Mataró (700 cases, compreses 40 que eren fora muralla, segons el conegut memorial del rector Folquer)[3]. La mateixa cosa passava amb Argentona, on es trobaven 102 francesos, Cabrera 56, Vilassar 72, Caldes d'Estrac 11, Alella 92.[4]

Alguns d'aquests francesos nouvinguts a Mataró hi feren estades temporals; cada any tornaven a llurs llars, però bastants d'altres acabaren arrelant-hi del tot, dedicats a les tasques i als oficis més diversos. Els seus cognoms han perdurat de generació en generació, i alguns d'ells encara els podem trobar avui mateix a la ciutat. Cal també referir que, amb el temps, alguns dels descendents d'aquests immigrants assoliren situar-se a uns nivells socials ben destacats, com ja se n'ha fet ressò d'algun cas dins d'aquests mateixos *Fulls*.[5]

Avui, ens ocuparem de la genealogia d'un mataroní prou conegut, com és el cas de Miquel Biada i Bunyol, l'home del «Carril de Mataró», pel fet que també resulta descendent d'un d'aquells immigrants francesos a què venim referint-nos.

El mateix Nadal va publicar fa anys la relació, un per un, dels francesos aveïnats a Mataró l'any 1637, tal com es troba a la matrícula que abans hem esmentat. Del seu treball, n'extraiem la declaració feta per Francesc Viada, segons l'enregistra aquell document:

> «Francisco Viala, albanyil, en esta villa habitante. Dixo: Señor, yo soy natural del lugar de Briva La Gallarda, obispado de Limoges, reyno de Francia, de quareynta años poco más o menos, y habrá veynte y cinco años que resido a esta Provincia y villa. Soy casado con Mariangela Planellas, natural de la ciudad de Barcelona, y della tengo un hijo pequeño y tres hijos de otra muger tuve antes que el mayor tiene veynte años y otro catorse y el otro dose y dos hijas y poseo en esta villa una casilla y no tengo otros vienes ni parientes en esta tierra y vivo de mi oficio»[6]

Malgrat que a la matrícula figuri com a Francesc Viala, els llibres sacramentals de Santa Maria ens permeten identificar-lo com a Francesc Viada, mestre de cases, fill de Francesc i de Caterina, casat a Mataró l'any 1632 amb Mariàngela, filla de Miquel Planella, matafaller (batifuller?), i de Mariàngela, amb la qual havia tingut fins al 1637 dos fills[7], això d'una banda; de l'altra a les mateixes fonts hem localitzat els tres fills que declara haver tingut amb una primera dona. Són Francesc, Josep i Joan, nascuts els anys 1618, 1623 i 1626 respectivament, és a dir, en unes dates que coincideixen amb força aproximació amb les edats manifestades per a cada un d'ells pel declarant. El nom d'aquesta primera dona era Magdalena, i amb ella Viada també tingué una filla, Maria Margarida, segons figura batejada a Santa Maria, l'any 1628.

Però ací només ens cenyirem al primer dels fills haguts amb Magdalena, el que s'anomenava Francesc, que nasqué a Mataró l'any 1618, com hem dit abans[8]. Aquest noi exercí l'ofici de mestre de cases com el seu pare, i es casà l'any 1639 amb Marianna, filla d'Antoni Paradeda, pagès de Mataró[9]. El seu primer fill, nascut el 1640, anomenat igualment Francesc i d'ofici mestre de cases, contragué matrimoni, l'any 1670, amb Paula, filla de Jaume Clausell, manyà, i de Mariàngela.

Al seu torn, Francesc Viada i Clausell, també mestre de cases, fill de Francesc i de Paula, es casà el 1703 amb Anna Clavell, filla de Joan Clavell, sastre, i de Mariàngela, en tant que un fill d'aquest matrimoni, Joan Baptista Viada i Clavell, també mestre de cases, ho faria el 1741 amb Maria Rosa Pou, filla de Salvador Pou, semoler i de Jerònima. Finalment, Salvador Viada i Pou, mestre de cases, nascut d'aquesta parella, es casà el 1763 amb Teresa Bunyol, filla d'Antoni Bunyol, boter, i de Magdalena. D'aquest matrimoni nasqué el 1789 el personatge que ens ocupa, Miquel Viada i Bunyol.

De banda de tot això, també convé recordar que, a partir d'un moment que no ha estat encara ben precisat, Miquel Viada signà «Biada», així amb «B» alta, per unes raons que exposa el seu biògraf Jaume Castellví[10]. Sigui com sigui, es tracta, doncs, d'un cognom que ha anat perdurant a Mataró –unes vegades, escrit «Biada» i unes altres «Viada»–, dels introduïts a la ciutat amb aquella onada immigratòria ultrapirinenca.

Joaquim Llovet

NOTES.

1.- JORDI NADAL - EMILI GIRALT, «Ensayo metodológico para el estudio de la población catalana de 1553 a 1717», *Estudios de Historia Moderna*, III (Barcelona 1953), p. 270.

2.- NADAL - GIRALT, «Ensayo metodológico», p. 270.

3.- «Memorial del rector Folquer», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 1 (Mataró 1978), s.p.

4.- NADAL - GIRALT, «Ensayo metodológico», p. 270.

5.- LLUÍS ADAN I FERRER, «Genealogia mataronina de la família Balansó», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 48 (Mataró 1994), pp. 14-18.

6.- JORDI NADAL - EMILI GIRALT, *La immigració francesa a Mataró durant el segle XVII* (Mataró 1966), pp. 92-93. Observeu que Viada figura escrit com a Viala.

7.- Nascuts el 1634 i 1636, de nom Salvador ambdós, cosa que es fa creure que el primer d'ells hauria mort. Si no indiquem el contrari, totes les dades personals dels Viada són extretes dels registres sacramentals de Santa Maria (Museu Arxiu de Santa Maria).

8.- Consta inscrit com a Monserrat, Francesc, fill de Francesc Viada, mestre de cases i de Magdalena. Però al marge, al lloc on també s'indica el nom del pare, aquest apareix com a Monserrat Francesc Viada, mestre de cases; sembla com si el vicari s'hagués fet un embolic.

9.- Aquest casament no es troba a l'actual primer llibre de núpcies de Santa Maria, com li correspondria, potser a causa de les llacunes que conté. Sí que ho és al llibre d'Sposalles, de la catedral de Barcelona, núm. 79, f. 125, en la data de 26 de febrer de 1639. Remarquem que a aquest llibre el contraient consta com a Biala (Viala, però amb la «V» corregida i convertida en una «B»).

10.- JAIME CASTELLVÍ TODA, *Biografía de D. Miquel Biada Bunyol, propulsor de «El Carril de Mataró», primer tren en España* (Mataró 1947), p. 16.

L'anàlisi d'una documentació emesa pel ministre de Marina de la província de Mataró l'any 1756, pot il·lustrar-nos sobre les circumstàncies i els problemes derivats de la recluta de la gent de mar, i també de la navegació de cabotatge d'un pinc mataroní per les costes d'Andalusia i del nord d'Àfrica i sobre les peripècies de la tripulació de la nau.

CONTROL DE LA TRIPULACIÓ D'UN PINC MATARONÍ PER CULPA DE LA MATRÍCULA DE MAR (1756-1758)

Una de les característiques que distingia la gent de mar respecte dels altres habitants del Mataró del segle XVIII era la seva recluta per al servei de les naus reials. En començar el segle, aquesta recluta encara es feia pel sistema de presa. Després es faria mitjançant lleves, repartides a cada població de la costa, seguint uns «cupos» prefixats. Més darrerament, s'implantà l'empadronament o matrícula dels professionals de la mar, matrícula que, a poc a poc, seria obligatòria, i ningú que no es trobés matriculat no podia treballar en la navegació o en la pesca, ni exercir qualsevol ofici connectat amb el mar.

La matèria relacionada amb la qüestió de la matrícula de mar ha estat ben estudiada per Joaquim Llovet a l'obra guanyadora del Premi Iluro 1979, *La matrícula de mar i la província de Marina de Mataró al segle XVIII*[1], que tracta amb detall els antecedents, història, circumstàncies, conseqüències i de tot allò que es relaciona amb el cas, singularment en referir-se a la província de marina de Mataró.

A l'època que afectarà la nostra anàlisi les ordenances prescrivien que la gent allistada a cada població es dividís en quatre grups o quadrilles, totes iguals, tant en el nombre com en la qualitat dels mariners. Una d'aquestes quadrilles havia de trobar-se tot l'any embargada, sense poder-se moure de la localitat de la seva matrícula, perquè els individus que la formaven havien d'estar a punt, si era precís, per entrar a prestar serveis a l'armada del rei. Cada any la quadrilla era substituïda per la següent, i així successivament, seguint un torn rotatori.

No cal aportar molts arguments per concloure que el reclutament resultava ben impopular i que tothom feia tot el que podia per escapolir-se'n. Per això i per la gran dispersió dels matriculats arreu de les costes d'Espanya, era difícil de controlar-los i, per tant, d'evitar les desercions. El document que estudiarem pretenia d'assegurar aquest control, malgrat que, com veurem, no ho aconseguiria pas. El seu examen resulta tanmateix atraient ja que, a més d'il·lustrar-nos sobre el problema del reclutament, ens instruirà sobre la navegació de cabotatge, de la quantitat i personalitat de la tripulació, de la manera de burlar les autoritats de Marina, i també d'altres particularitats, que tot seguit investigarem separadament.

EL DOCUMENT O LLICÈNCIA DE L'ANY 1756

Un document signat per Agustín de Burinaga, ministre de Marina de la província de Mataró, el 15 de gener de 1756, fa referència al pinc *Sant Antoni de Pàdua*, de trenta tones, i amb dotze pedrers i deu fusells, del patró Pere Berenguer, que es proposava de «navegar y comerciar en los Puertos de las Costas de Andalucía». Pere Berenguer aleshores era ja gran i havia participat

en diverses empreses mercantils i expedicions marítimes. Vivia al carrer de Sant Francesc de Paula de Mataró, a la casa on hi havia la capelleta del sant, estava casat amb Mariàngela Viver i havia tingut cinc fills, tres nois, que acompanyarien el pare en el viatge de cabotatge per les costes d'Andalusia, i dues noies. La seva vida ha estat ja extensament narrada i comentada en les pàgines núm. 137 i següents de l'obra publicada pel Col·legi d'Advocats de Mataró, l'any 1996, *Visió de Mataró a través de plets i discòrdies*.[2]

El document signat per Agustín de Burinaga –avui a l'arxiu d'Esteve Martí i Coll– donava llicència per anar a Andalusia al referit patró. «Se le concede –diu– desde oy para ese viaje seis meses de licencia». Però el patró havia de supeditar-se a les condicions que se li imposaven. Després de consignar la llista de la tripulació –formada per dotze persones, de les quals oportunament ens ocuparem– amb els noms, pobles on estaven matriculats per al reclutament i quadrilla a la qual estaven assignats, s'obligava el patró que, en retornar, presentés «los mismos individuos, o justificar con instrumentos de Ministros o Subdelegados de Marina el motivo de la falta», fent constar que, de no ser així, se'l castigaria amb les penes i les multes reglamentàries. També quedava obligat a comparèixer i també d'acomiadar-se adequadament de les autoritats de marina de cada port on arribés o s'aturés la nau, acreditant sempre la permanència i inalterabilitat de la tripulació. Aquestes autoritats havien de signar i especificar els dies d'arribada i partença de la nau i les variacions que sobrevinguessin a la tripulació. Per aquest motiu, el document té uns annexos, en els quals consten aquestes particularitats que ara ens permeten de conèixer les localitats i ports que visitaren els mataronins, i els noms i condició dels mariners que succeïren aquells que s'absentaren del pinc, i el motiu de fer-ho. Avancem que el viatge excedí en molt als sis mesos de la llicència, i que fins i tot es confeccionaren tres llistes diferents per a enumerar la tripulació de la nau, que mai no seria inferior a onze individus.

LA NAVEGACIÓ DE CABOTATGE DEL PINC

Escrutant i atenent les inscripcions que s'efectuaren a la llicència del ministre de Marina de Mataró, podem ara conèixer els dies de navegació per anar d'un port a un altre, quins eren aquests ports (Sevilla, Cadis, Orà, Ceuta, Gibraltar...), els sojorns per a descansar o per a carregar i descarregar, la mercaderia transportada

El carrer de Sant Francesc de Paula a l'inici del segle xx, vist des de baix a mar. MASMM. Arxiu d'Imatges.

(generalment blat, civada, vi...) i així també altres dades que poden resultar interessants per a l'estudi de la navegació de cabotatge efectuada per aquells mariners catalans del segle XVIII. El que queda més clar és la periodicitat de les successives espedicions de blat des de Sevilla a Alacant i que a Alacant era on es programaven quasi sempre els viatges, potser perquè hi residien uns familiars del patró Berenguer. El pinc mai no navegaria més amunt d'Alacant.

Tot seguit, per a qui vulgui aprofundir en la qüestió, donarem les dades concretes sobre el cabotatge del pinc *Sant Antoni de Pàdua* realitzat per la Mediterrània, des del 15 de gener de l'any 1756, quan surt de Mataró, fins al 20 d'abril de l'any 1758, que surt de Sevilla sense indicació d'on es dirigeix. Potser, en definitiva, cap a Mataró?

La lectura del següent quadre sinòptic és fàcil. Així, per exemple, a la primera línia es pot veure que la nau surt de Mataró per anar a Cadis i, després de tretze dies de navegació, arriba a Cartagena, per a sortir-ne el 28 de gener, cap a Cadis, i situar-se després a Almeria...

També s'adjunta un altre quadre per constatar els percentatges i un resum, per anys, dels dies de sojorn en els ports i els de navegació.

Lloc de sortida	Dates	Lloc d'arribada	Terminal	Dies al port	Dies de navegació	Observacions
	Any 1756					
Mataró	15 gener	Cartagena	Cadis		13	
Cartagena	28 gener	Almeria	Cadis		8	
Almeria	5 febrer	Màlaga	Cadis		1	
Màlaga	6 febrer	Cadis	Cadis		11	
Cadis	17 febrer a 6 març	Sanlúcar	Sevilla	17	2	
Sanlúcar	8 març	Sevilla	Sevilla		3	
Sevilla	11 a 22 març	Alacant?	Alacant?	11	?	
Alacant	?	Sevilla	Sevilla	?	?	
Sevilla	2 a 26 juny	Orà	Orà	18	10	Civada
Orà	6 juliol	Sanlúcar	Sevilla	12?	12?	
Sanlúcar	30 juliol	Sevilla	Sevilla		2	
Sevilla	1 a 22 agost	Alacant	Alacant	21	41	Blat (de Sevilla a Alacant)
Alacant -Altea- Alacant	2 a 12 octubre	Cadis	Sevilla	11	29	Vi (d'Alacant a Sevilla)
Cadis	10 a 11 novembre	Puerto de Santa Maria	Sevilla	1	7	
Puerto de Sta. Maria	18 novembre	Sevilla	Sevilla		5	
Sevilla	23 novembre a 6 desembre	Sanlúcar	Alacant	13	5	Blat (de Sevilla a Alacant)
Sanlúcar	11 desembre	Alacant	Alacant		20	
Alacant	31 desembre a 9 gener	Cadis	Sevilla	9	39	
	Any 1757					
Cadis	17 a 18 febrer	Sanlúcar	Sevilla	1	4	
Sanlúcar	22 febrer	Sevilla	Sevilla		4	
Sevilla	26 febrer a 2 març	Sanlúcar	Alacant	4	6	Blat (de Sevilla a Alacant)
Sanlúcar	8 a 9 març	Alacant	Alacant	1	19?	
Alacant	28? a 31 març	Sevilla	Sevilla	3?	10?	
Sevilla	10 a 29 abril	Ceuta	Ceuta	10	19	Blat (noliejament de la Reial Hisenda)
Ceuta	9 a 14 maig	Sevilla	Sevilla	5	10	
Sevilla	24 maig a 2 juny	Cadis	Alacant	9	13	Blat (de Sevilla a Alacant)
Cadis	15 juny	Alacant	Alacant		13	
Alacant	28 juny a 21 juliol	Màlaga	Sevilla	23	29	
Màlaga	20 agost	Algesires	Sevilla		5	
Algesires	25 a 28 agost	Gibraltar o Cadis	Sevilla	3		Quarantena
Cadis ?	?	Sanlúcar	Sevilla	?	?	El patró declara la deserció de dos mariners a Gibraltar
Sanlúcar	15 a 25 octubre	Sevilla	Sevilla	10	5	
Sevilla	30 octub. a 13 desembre	Sanlúcar	Orà	45	3	Blat (noliejament de la Reial Hisenda)
Sanlúcar	16 a 18 desembre	Cadis	Orà	2	1	
Cadis	19 a 21 desembre	Almeria	Orà	2	10	
	Any 1758					
Almeria	31 gener a 1 febrer	Orà	Orà	1	10	
Orà	11 febrer	Alacant	Alacant		7	
Alacant -Vinarós- Alacant	18 febrer a 13? març	Màlaga	Cadis	21?	25?	Arròs i vi (noliejament de la Reial Armada)
Màlaga	5 abril	Cadis ?	Cadis ?		15?	
Sevilla	20 abril					

Percentatges i resum, per anys, dels dies de sojorn en els ports i dels dies de navegació			
Anys	Port	Navegació	Total
1756	més de 104	més de 169	més de 273
1757	més de 126	més de 190	més de 316
1758	més de 22	més de 57	més de 79
TOTALS	més de 252	més de 416	més de 668
PERCENTATGES	37,72%	62,27%	

LA TRIPULACIÓ

La tripulació que consta a la llicència, que després, en el transcurs dels viatges, anirà canviant quasi totalment, és la següent:

Patró
Pere Berenguer, matriculat a Mataró

Mariners
Tots matriculats a Mataró, menys Gusach que va inscriure's més tard:

Antoni Berenguer
Josep Berenguer (inhàbil)
Josep Boter (destinat a la tercera quadrilla)
Gaspar Organ (id)
Joan Cabañas (id)
Benet Mascor (id)
Francesc Gusach (id)
Salvador Berenguer (destinat a la primera quadrilla)
Pau Casillan (destinat a la quarta quadrilla)

«Muchachos»
Auxiliars:
Francesc Font, fill de Jaume.
Francesc Berenguer, fill de Josep.
Francesc Berenguer, fill de Pere.

La llista constava primitivament de dotze noms. Francesc Gusach no hi era, però va afegir-s'hi quan, l'agost de 1756, va substituir Joan Cabañas, que va caure malalt. Gusach seria el primer membre de la tripulació que no havia nascut a Mataró; era de Cambrils. Tornarien a ser dotze.

Llista de la tripulació del pinc *Sant Antoni de Pàdua*, i llicència al patró Pere Berenguer per a navegar i comerciar a les costes d'Andalusia. «Se le concede desde oy para este viage, seis meses de Licencia». Mataró, 15 de gener de 1756.

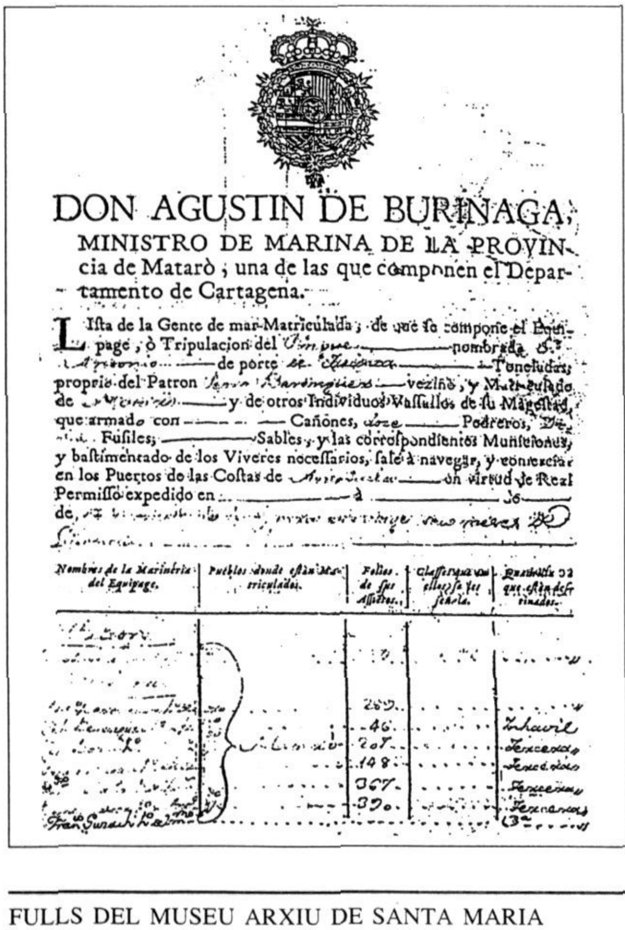
DON AGUSTIN DE BURIÑAGA,
MINISTRO DE MARINA DE LA PROVINcia de Matarò; una de las que componen el Departamento de Cartagena.

Lista de la Gente de mar Matriculada, de que se compone el Equipage, ò Tripulacion del [illegible] nombrado [illegible] de porte de [illegible] Toneladas, propria del Patron [illegible] vezino, y Matriculado de [illegible] y de otros Individuos Vassallos de su Magestad, que armado con [illegible] Cañones, [illegible] Pedreros, [illegible] Fusiles, [illegible] Sables, y las correspondientes Municiones, y bastimentado de los Viveres necessarios, sale à navegar, y comerciar en los Puertos de las Costas de [illegible] en virtud de Real Permisso expedido en [illegible] à [illegible] de [illegible]

Nombres de la Matricula del Equipage.	Pueblos donde estàn Matriculados.	Folios de sus Assientos.	Classes que en ellas se les señale.	Quadrilla à que estàn destinados.
[illegible]	[illegible]	269.		
[illegible]		46.		[illegible]
[illegible]		207.		Tercera
[illegible]		148.		Tercera
[illegible]		367.		Tercera
Fran. Gusach [illegible]		390.		Tercera

Continuació de la llicència atorgada al patró Pere Berenguer del pinc *Sant Antoni de Pàdua*, amb dotze mariners «muchachos». Hi ha una nota que diu així: «Va prevenido este Patrón, bajo de rigurosas penas, de no tener comercio, con los Dinamarqueses, ni los sublevados de las Islas de Córcega, ni emplearse en llevarles vísceras, suministros, armas, ni en darles otros auxilios, según Orden de 11 de septiembre de 1753. Sale a navegar sin Rl. Pasaporte por no haverlos.- Burinaga».

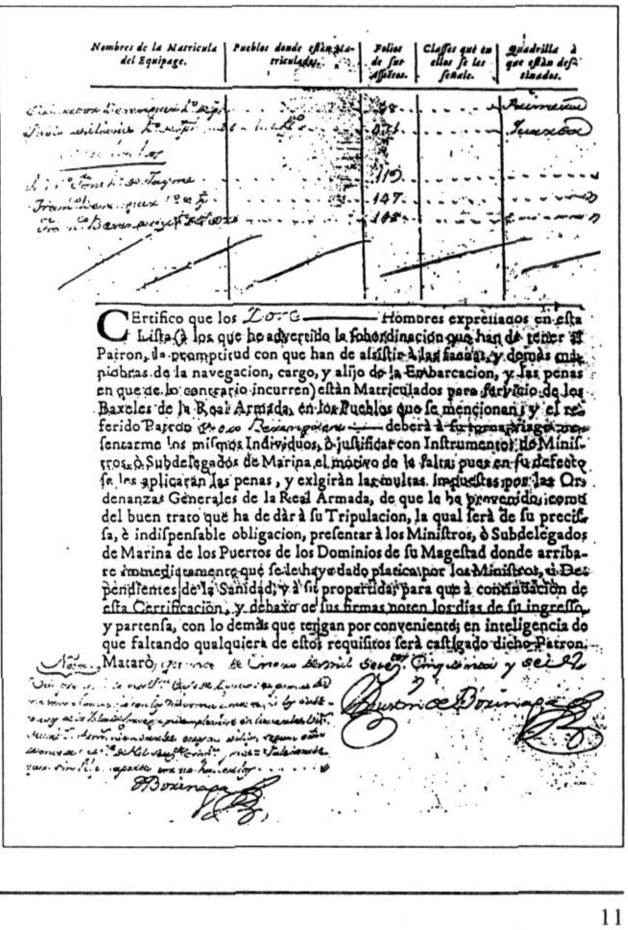
Nombres de la Matricula del Equipage.	Pueblos donde estàn Matriculados.	Folios de sus Assientos.	Classes que en ellas se les señale.	Quadrilla à que estàn destinados.
[illegible]		68.		Primera
[illegible]		071.		Quarta
[illegible]				
[illegible]		119.		
[illegible]		147.		
[illegible]		148.		

Certifico que los Doze Hombres expressados en esta Lista, los que he advertido la subordinacion que han de tener al Patron, la promptitud con que han de assistir à las faenas, y demàs maniobras de la navegacion, cargo, y alijo de la Embarcacion, y las penas en que de lo contrario incurren) estàn Matriculados para servicio de los Baxeles de la Real Armada, en los Pueblos que se mencionan; y el referido Patron Pedro Berenguer deberà à su tornaviage presentarme los mismos Individuos, ò justificar con Instrumentos de Ministros, ò Subdelegados de Marina el motivo de la falta; pues en su defecto se les aplicaràn las penas, y exigiràn las multas, impuestas por las Ordenanzas Generales de la Real Armada, de que le he prevenido; como del buen trato que ha de dàr à su Tripulacion, la qual serà de su precisa, è indispensable obligacion, presentar à los Ministros, ò Subdelegados de Marina de los Puertos de los Dominios de su Magestad donde arribare inmediatamente que se le haya dado platica por los Ministros, ò Dependientes de la Sanidad; y à su propartida para que à continuacion de esta Certificacion, y debaxo de sus firmas noten los dias de su ingresso, y partensa, con lo demàs que tengan por conveniente; en inteligencia de que faltando qualquiera de estos requisitos serà castigado dicho Patron. Mataró, [illegible]

Burinaga

Cal destacar que quan el pinc va sortir de Mataró, els membres de la tripulació, a més d'ésser tots mataronins, estaven emparentats. El patró era pare d'Antoni Berenguer i del minyó Francesc Berenguer. Josep Berenguer, inhàbil, era germà del patró i pare de Salvador Berenguer i del minyó Francesc Berenguer...

Però l'estiu de l'any 1757, de la primitiva tripulació, sols quedarien el patró, el seu fill gran Antoni, el nebot Salvador i el fill petit i minyó Francesc, constituint una tripulació d'onze individus, que es van inscriure a una altra llista feta a Alacant, amb la connivència de les autoritats de marina d'Alacant. De Mataró, aleshores, només van entrar a la nau Fèlix Rumà i Josep Andreu. I també hi ingressaren altres dos catalans (un de Sitges i l'altre de Vilanova) que es trobaven lluny de Catalunya; tres ho feren a Alacant i un a Sanlúcar. El fet corrobora la consideració abans indicada que els matriculats es trobaven sovint dispersats arreu de les costes d'Espanya.

I encara es confeccionaria una altra llista que s'afegiria a la documentació que s'anava *incrementant amb el temps, cada vegada* amb més folis, per anotar les entrades i les sortides de la nau i les circumstàncies relacionades amb la tripulació. Les variacions de la tripulació per culpa de desercions, malalties, etc.... van fer necessària la redacció d'una altra llista que resultés més homogènia. El 18 de febrer de 1758, quan semblava que el pinc del patró Berenguer havia de retornar per força a Mataró, va sorgir la possibilitat de concertar un contracte de noliejament amb l'Armada reial –un bon pretext per desobeir les autoritats de Marina– i per això va configurar-se una tercera llista de la tripulació, formada majoritàriament per mariners de la Vilajoiosa, més un de Barcelona i un altre de Mataró –Gaietà Ganabens– que es trobaven a Alacant, i els tres que, feia poc, el desembre, havien pujat al pinc, a Cadis. Dels onze mataronins que sortiren amb el pinc *Sant Antoni de Pàdua*, després de dos anys i escaig de cabotatge costaner per Andalusia i el nord d'Àfrica, sols en restarien dos, el patró Pere Berenguer i el seu fillet Francesc, un minyó que tindria més de nou anys i que als catorze hauria d'estar a Mataró per matricular-se.

La multiplicació de les llistes és un clar indici de les incomptables peripècies que obligaren les nombroses i successives substitucions dels mariners de la nau. Així, hi ha un mariner que deserta molt aviat, quedant-se a Sevilla d'amagat, només cinc mesos després de sortir de Mataró. L'octubre de 1757 deserten altres dos mariners, després de tres mesos de navegació, i es queden a Gibraltar, fet que provoca l'ordre de retorn immediat de la nau a Mataró, feta pel ministre de Marina de Cadis, ordre que no seria obeïda. Alguns mariners desembarquen malalts i altres retornen a casa seva, concretament dos d'ells ho fan «por ser del turno que debe estar pronto a la próxima campaña». Hi ha un mariner d'Arenys de Mar que tan sols és a la nau durant tres setmanes, com si només hagués volgut traslladar-se de Sanlúcar a Alacant.

Però els casos més singulars són la desbandada de l'agost de 1756 i, el gener següent, la de la majoria dels mataronins, i l'autorització del patró perquè els seus dos fills Antoni i Bartomeu, a les darreries de 1757, passin a Gibraltar.

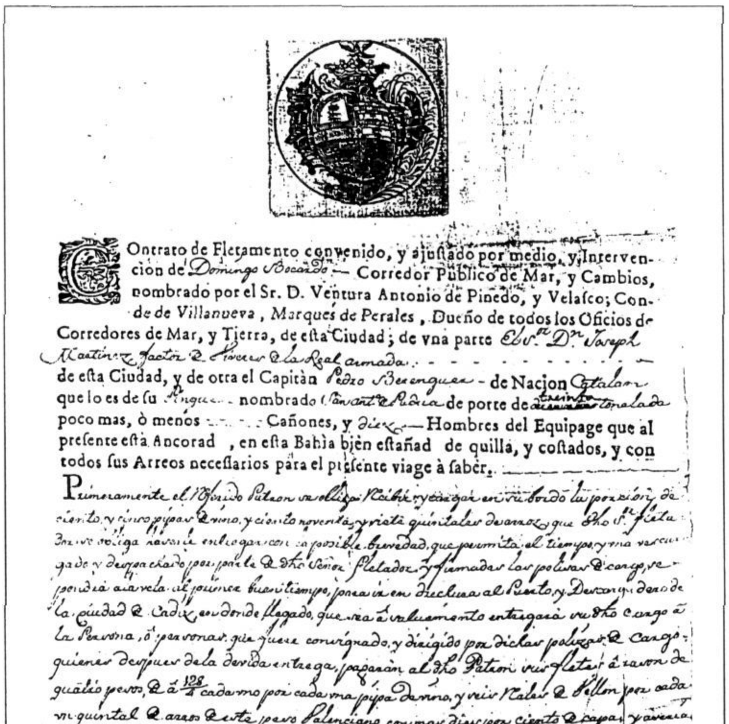
Contrato de Fletamento convenido, y ajustado por medio, y Intervencion de Domingo Bocardo — Corredor Publico de Mar, y Cambios, nombrado por el Sr. D. Ventura Antonio de Pinedo, y Velasco; Conde de Villanueva, Marques de Perales, Dueño de todos los Oficios de Corredores de Mar, y Tierra, de esta Ciudad; de vna parte el Sr. Dn. Joseph Martinez factor de Viveres de la Real armada de esta Ciudad, y de otra el Capitàn Pedro Berenguer - de Nacion Catalan que lo es de su Pinque nombrado San Ant. de Padua de porte de treinta tonelada poco mas, ò menos Cañones, y diez Hombres del Equipage que al presente està Ancorad, en esta Bahìa bien estañad de quilla, y costados, y con todos sus Arreos necessarios para el presente viage à saber.

Contracte de noliejament amb l'Armada del rei, motivador del darrer viatge del pinc de Pere Berenguer per les costes d'Andalusia, l'any 1758.

Per a aprofundir en la qüestió dels canvis de la tripulació i conèixer les dades personals dels mariners, a més d'altres detalls com les dates d'inici i acabament de la navegació i els dies navegats per cadascun d'ells, i també per conèixer els motius dels canvis, pot acudir-se a l'apèndix que s'adjunta.

MAQUINACIONS PER BURLAR LES AUTORITATS DE MARINA I EL RETORN A MATARÓ

Amb el viatge del patró Berenguer pot constatar-se com la paperassa burocràtica entrebancava la vida marinera del segle divuit i com, a vegades, era obligat de tergiversar la lletra dels reglaments. Els matriculats pretenien escapar-se del control, que quedava dificultat per l'existència de marineria escampada arreu. I amb motius autèntics o falsos, legítims o no, fins i tot de vegades amb la connivència d'autoritats amigues, el patró també torejava les dificultats. Per tot això, els canvis de les tripulacions eren constants.

Per poder perllongar la primitiva llicència de navegar per les costes d'Andalusia durant un període de dos anys i escaig, Berenguer va obtenir pròrrogues sense la intervenció del ministre de Mataró, que es mostraria molt molest, ja que el retard o el no retorn a la ciutat perjudicava altres mariners mataronins als quals aquest ministre impedia d'embarcar-se mentre no tornés el pinc *Sant Antoni de Pàdua*. Les pròrrogues s'aconseguiren sempre a Alacant, on vivia un dels Berenguer i on tenien amics. El gener de l'any 1757 s'obtindria un permís de sis mesos; el juliol, tres mesos més, tot i que només era per a un viatge concret. El febrer de l'any 1758, aconseguiria un nou permís de sis mesos amb el pretext de tenir un encàrrec del rei per a conduir, des de Vinaròs a Cadis, vi i arròs, d'acord amb el corresponent contracte de noliejament signat el 13 de març de 1758. Però en arribar a Cadis, el 20 d'abril d'aquell any 1758, finalitzen les anotacions a la llicència, sense donar-ne cap explicació. Cal notar que el ministre de Marina de Cadis, l'octubre de 1757, havia ordenat al patró Berenguer, quan era a Sanlúcar de Barrameda, que retornés immediatament a Mataró, tant per haver finit el permís com perquè, llavors mateix, havien desertat dos mariners de la tripulació, que s'havien quedat a Gibraltar. Cal pensar que l'autoritat de Marina de Cadis no acceptaria pas la desobediència del patró mataroní i no li permetria més viatges, un cop acabada la comissió reial.

Esmentant un succés que representa el compendi de totes les considerancions fetes, acabem amb el que explica una carta d'Anna Maria, muller d'Anton Berenguer, dirigida al seu marit des de Mataró a Alacant. Després de participar-li el naixement d'un fill, «el cinc de setembre» –diu– «s'ha servit de deixar-se veure un noi que vaig parir», li explica el rebombori que hi havia a Mataró, i com els mariners havien fet un capçal, és a dir, una sèrie d'imputacions, contra els Berenguer, per no haver retornat encara a Mataró, i que es parlava d'intentar empresonar el patró de la nau –el pare– a qualsevol port que toqués, ja que la no tornada del pinc privava de poder-se embarcar molts altres mariners.

> «... Sé que, encara que tu no'm diguis res, tot l'hivern heu estat fora: no convé de cap manera; que, ni ho penses, el capçal que us han fet els mariners a casa del Comisari; que Don Ventura va dir a en Bartomeu que, si no veniu aviat, escriurà al Comisari d'allí perquè fes ficar a la presó al Pare, i que tots els mariners que son vinguts d'allí, no els volen deixar eixir a viatge que vosaltres no sigueu vinguts; i segons diuen, que's coneix tot el viatge... Vingueu a casa de qualsevol manera, que crec que la mare haurà escrit el mateix al Pare, i pots pensar el rebombori que hi ha per Mataró...»

No hi ha constància de l'acompliment de les intimidacions de presó, ni que el rebombori impliqués res més que un aldarull passatger i breu, però sí que aquell viatge va ser el darrer del pinc *Sant Antoni de Pàdua*, i va representar el colofó per als Berenguer de la fal·lera de gaudir-se del tràfec comercial a la Mediterrània, tot lluitant contra els reglaments i les autoritats de Marina.

Antoni Martí Coll

NOTES.

1.- JOAQUIM LLOVET, *La matrícula de mar i la província de Marina de Mataró al segle XVIII*. Premi Iluro 1979 (Mataró 1980).

2.- ANTONI MARTÍ I COLL, *Visió de Mataró a través de plets i discòrdies (segles XVII i XVIII)*, Col·legi d'Advocats de Mataró (Mataró 1996).

APÈNDIX

PATRÓ, MARINERS i MINYONS del pinc *Sant Antoni de Pàdua* en el tràfec costaner per les costes d'Andalusia i Àfrica des del gener de l'any 1756 a l'abril de 1758, que consten a la *Lista de la Gente de Mar* feta pel ministre de Marina de la província de Mataró, el 15 de gener de 1756.

Noms i circumstàncies	Lloc de naixement	Inici de la navegació	Acabament de la navegació
1. PERE BERENGUER - És el patró, pare dels mariners Antoni i Bartomeu, i del minyó Francesc (núms. 2, 8 i 12)	Mataró	Mataró, 15-1-56	abril 58?
2. ANTONI BERENGUER - Fill gran del patró; alguna vegada substituirà el pare quan aquest es queda a terra. Desembarca, amb llicència del patró, per anar a Gibraltar a fer «diligències pròpies»	Mataró	Mataró, 15-1-56	Cadis, 21-12-57
3. JOSEP BERENGUER - Germà del patró i pare d'un minyó i de Salvador (núms. 8 i 11), és inhàbil per a servir l'Armada	Mataró	Mataró, 15-1-56	Alacant, 9-1-57
4. JOSEP BOTER - Quan desembarca, se l'anomena Baster. Torna a casa	Mataró	Mataró, 15-1-56	Sevilla, 22-8-56
5. GASPAR ORGAN - Desertor a Sevilla	Mataró	Mataró, 15-1-56	Sevilla, 16-5-56
6. JOAN CABAÑAS - Malalt	Mataró	Mataró, 15-1-56	Sevilla, 22-8-56
7. VENTURA MASCOR - Es restitueix a casa seva	Mataró	Mataró, 15-1-56	Sevilla, 22-8-56
8. SALVADOR i BERTOMEU BERENGUER Nebot i fill del patró, són substituïts sense anotar-ho a la llista; ambdós resideixen a Alacant, enllaçant amb Mataró. L'últim, desembarca per anar a Gibraltar, amb llicència del patró	Mataró	Mataró, 15-1-56	Cadis, 21-12-57
9. PAU CASILLANY - Es queda malalt a Sevilla, anotant-se a la llista com a desembarcat	Mataró	Mataró, 15-1-56	Sevilla, 22-8-56
10. FRANCESC FONT (minyó)	Mataró	Mataró, 15-1-56	Alacant, 9-1-57
11. FRANCESC BERENGUER (minyó) Fill del mariner inhàbil núm. 3	Mataró	Mataró, 15-1-56	Alacant, 9-1-57
12. FRANCESC BERENGUER (minyó) - Fill del patró	Mataró	Mataró, 15-1-56	abril 58 ?
13. FRANCESC GUSACH - Entra en lloc del núm. 6, i s'inscriu el seu nom a la primitiva llista confeccionada a Mataró	Cambrils	Sevilla, 22-8-56	Alacant, 31-3-57
14. JOSEP SEVILLA - Entra en lloc del núm. 9. Tot i desembarcar el març, figura a la relació feta a Alacant el juny	–	Sevilla, 22-8-56	Alacant, 31-3-57
15. FRANCESC RUS - Mariner francès, escapat de Gibraltar, on restava després d'haver estat capturat el seu navili per un corsari anglès	francès	Sanlúcar, 11-12-56	Alacant, 31-3-57
16. JAUME ALBAYES (o Albayà) - Entra en lloc del núm. 3	Sitges	Alacant, 9-1-57	Alacant,18-2-58?
17. CRISTÒFOL SOLÀ (o Sorà) - Entra en el lloc dels minyons núms. 10 i 11. Torna a casa seva	Vilanova	Alacant, 9-1-57	Alacant, 21-7-57
18. JOAN (o Francesc) SOLER	Vilanova	Sanlúcar, 9-3-57	Alacant, 18-2-58?
19. CRISTÒFOL BRUGARIOL (o Breguerol)	Arenys de Mar	Sanlúcar, 9-3-57	Alacant, 31-3-57
20. JOSEP BOSCH -Entra en lloc del núm. 13. Desembarca malalt	Alacant	Alacant, 31-3-57	Sevilla, 29-4-57
21. FÈLIX RUMÀ - Entra en lloc del núm. 14	Mataró	Alacant, 31-3-57	abril 58?
22. JOSEP ANDREU (o Andrés) - Entra en lloc del núm. 15	Mataró	Alacant, 31-3-57	abril 58?
23. SEBASTIÀ DELEMUS (o Bolemos) -Entra en lloc del núm. 19 Torna a casa	–	Alacant, 31-3-57	Alacant, 21-7-5
24. JORDI FERRUCHO (o Ferruchi) - Entra en lloc del núm. 17 Es queda a Gibraltar (desertor)	–	Alacant, 21-7-57	Gibraltar, 10-57
25. JAUME SERRA - Entra en lloc del núm. 23. Es queda amb Ferrucho a Gibraltar (desertor)	–	Alacant, 21-7-57	Gibraltar, 10-57
26. FRANCESC RODÓ - Entra amb motiu del desembarcament dels núms. 2 i 8	–	Cadis, 21-12-57	Alacant, 18-2-58?
27. JOAN BTA. MANGA - Entra amb motiu del desembarcament dels núms. 2 i 8	–	Cadis, 21-12-57	Alacant, 18-2-58?
28. ANTONI ESCRIVANI - Entra amb motiu del desembarcament dels núms. 2 i 8	Gènova	Cadis, 21-12-57	abril 58?
29. CAIETÀ GANABENS	Mataró	Alacant, 18-2-58	abril 58?
30. MIQUEL LLORET	La Vilajoiosa	Alacant, 18-2-58	abril 58?
31. VICENÇ LLORET	La Vilajoiosa	Alacant, 18-2-58	abril 58?
32. LLUÍS VALENZUELA	La Vilajoiosa	Alacant, 18-2-58	abril 58?
33. CAIETÀ VAELLO	La Vilajoiosa	Alacant, 18-2-58	abril 58?
34. JOAN BTA. ARTIGAS	Barcelona	Alacant, 18-2-58	abril 58?

A la *Lista de Gente de Mar*, confeccionada a Mataró el gener de l'any 1756, consten tres relacions diferents dels mariners, degudes a la variació de la tripulació durant els dos anys i escaig de navegació; seguidament, es donen tres llistes, amb el número corresponent assignat a cada tripulant, en lloc dels seus noms, i es subratlla els dels primitius navegants; pot notar-se com minven els naturals de Mataró i els que van començar el viatge:

	1a llista: Mataró 15/1/56	**2a llista: Alacant 21/7/57**	**3a llista: Alacant 18/2/58**
Patró	1 Mataró	1 Mataró	1 Mataró
Mariners	2 »	2 »	21 »
	3 »	8 »	22 »
	4 »	14 –	28 Gènova
	5 »	16 Sitges	29 Mataró
	6 »	18 Vilanova	30 Villajoiosa
	7 »	21 Mataró	31 »
	8 »	22 »	32 »
	9 »	24 –	33 »
		25 –	34 Barcelona
	10 »		
	11 »		
	12 »	12	12 Mataró
TOTAL	12	11	11

En l'article que segueix, el Dr. Jordi Malé, membre de l'Equip del Museu Arxiu, dóna notícia dels diversos llibres editats durant la guerra civil que es conserven a la biblioteca del Museu Arxiu de Santa Maria i, a la vegada, intenta de resseguir la procedència d'un exemplar del *Cançoner Popular Català*, de Pere Bohigas, que és gairebé únic.

UN EXEMPLAR GAIREBÉ ÚNIC DEL *CANÇONER POPULAR CATALÀ* (1938), DE PERE BOHIGAS, AL MUSEU ARXIU (LLIBRES REPUBLICANS DE LA GUERRA CIVIL AL MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA)

És prou sabut que, per paradoxal que pugui semblar, l'esclat de la Guerra Civil a Catalunya no comportà un arraconament de l'activitat cultural, ans, contràriament, es traduí en tot d'accions i realitzacions –remarcables si no en la quantitat, sí en la qualitat–, que foren la conseqüència d'una ferma presa de consciència, per part de les institucions catalanes, de la importància de vetllar per la nostra cultura en tots els seus àmbits –no cal recordar com els penosos fets de la immediata postguerra, amb totes les mesures encaminades a anorrear la nostra cultura i, doncs, la nostra condició nacional, van posar de relleu la tràgica lucidesa d'aquella consciència.

Catalunya, en comptar l'any 1936 amb una estructura institucional pròpia (a diferència del País Valencià o de les Illes), va tenir la capacitat d'encetar tot d'iniciatives dirigides a potenciar la presència de la cultura catalana no sols a la reraguarda, sinó també al mateix front de guerra.

Dues de les primeres iniciatives empreses per la Generalitat, a través de la seva Conselleria de Cultura, van ser la creació dels Serveis de Cultura al Front i la del Comissariat de Propaganda. De l'activitat dels primers caldria destacar, sobretot, el fet d'haver constituït el Servei de Biblioteques del Front, la missió del qual era proporcionar llibres als soldats escampats en els diversos fronts de lluita, amb l'objectiu –segons consta al decret de presentació del 21-II-1937 (al *Diari Oficial de la Generalitat* = DOG)– de «conservar la moral dels combatents i enlairar llur formació cultural».[1] L'eficàcia d'aquest servei queda avalada pel fet que, a començaments de 1938, arribaven a gairebé 50.000 els llibres repartits entre el front i la reraguarda.

Quant al Comissariat de Propaganda, dirigit per Jaume Miravitlles, va ser creat amb la finalitat de propiciar «l'elevació cultural i física del nostre poble i difondre'n el coneixement arreu del món» –com també es llegeix al seu decret de creació del 5-X-1936 (al DOG)–.[2]

Aquests propòsits d'«elevació cultural i física» i de «difusió» del nostre país es van materialitzar en tot de publicacions: des d'obres que donaven a conèixer la política del govern català, com ara el volum *L'obra normativa de la Generalitat de Catalunya. El Pla Tarradellas* (de 1937); passant per volumets de divulgació, com *El menjar en temps de guerra* (segurament de 1937); la creació d'una «Biblioteca Política de Catalunya», amb llibres dedicats a dates i a homes significatius de

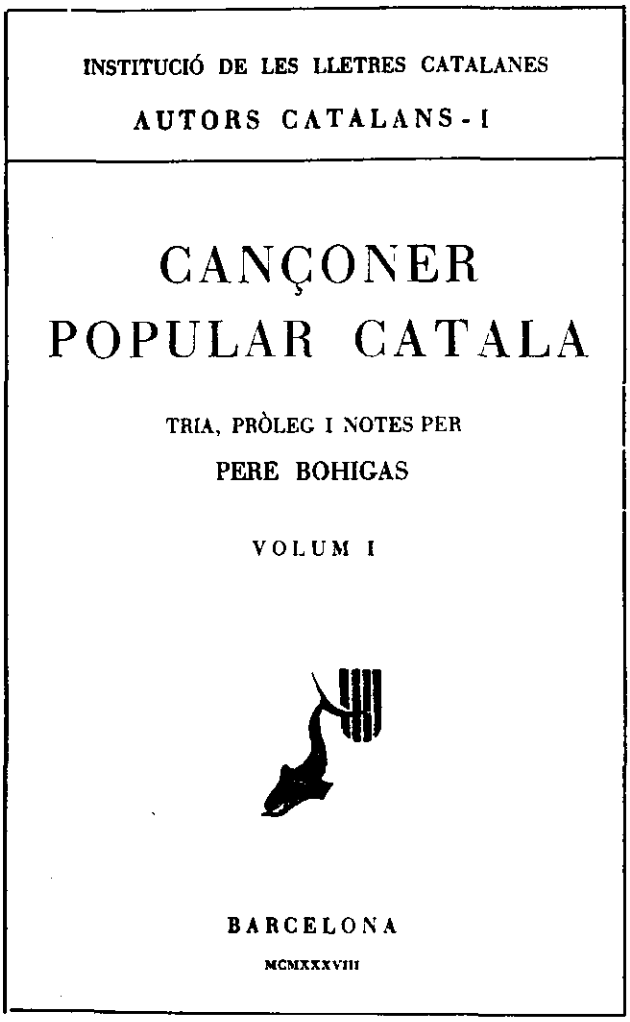
INSTITUCIÓ DE LES LLETRES CATALANES

AUTORS CATALANS - I

CANÇONER POPULAR CATALA

TRIA, PRÒLEG I NOTES PER

PERE BOHIGAS

VOLUM I

BARCELONA

MCMXXXVIII

la nostra història (per exemple, les monografies *Catorze d'abril. Catalunya és una democràcia*, de J. M. Lladó Figueres, o *Joan Maragall*, de Maurici Serrahima, ambdós de 1938) i la creació d'una «Biblioteca Militar de Catalunya» (amb títols, alguns en castellà, com *El mando*, del general W. W. W., o *Tres hechos culminantes de la guerra contra Napoleón en España*, del general Gámir), fins a una obra, traduïda al francès i a l'anglès, el títol de la qual, en aquesta darrera llengua, és *The Salvage of Catalonia's historical and artistic Patrimony*. L'origen d'aquesta darrera obra està vinculat a «unas formaciones militares inéditas en la historia», com recordava Jaume Miravitlles molts anys després: «Se trataba de una serie de especialistas en la conservación de obras de arte que fueron militarizados por los Gobiernos de Madrid y Barcelona y enviados a los centros de combate. Estas "patrullas artísticas", no sólo salvaron del incendio muchas obras de arte, sino que recuperaron magníficas creaciones que fueron, involuntariamente quizá, profanadas».[3] El volum esmentat constitueix la història d'aquelles obres salvades i recuperades.

De tots els llibres fins ara esmentats, editats durant la guerra, se'n conserven exemplars a la Biblioteca del Museu Arxiu de Santa Maria; com també se'n conserven uns quants dels que van circular pel Servei de Biblioteques del Front, amb el corresponent segell estampat (i alguns dels quals encara conserven enganxat el sobre dins el qual es desaven les fitxes per controlar-ne els préstecs), llibres, doncs, que potser van anar al front.

Continuant, encara, amb les iniciatives impulsades per la Conselleria de Cultura de la Generalitat, cal destacar les adreçades a vetllar per la literatura catalana i pel llibre català en general. En aquesta direcció, a finals del mes d'agost de l'any 1936, la Conselleria encomanà l'organització del règim editorial a Catalunya a l'Agrupació d'Escriptors Catalans (AEC). Aquesta associació, vinculada a la UGT, havia reunit la majoria d'escriptors catalans partidaris del bàndol republicà, els quals, just esclatada la Guerra, decidiren de canalitzar la seva activitat a través d'una associació sindical (només una petita part d'ells, els més pro-anarquistes, es van afiliar a una altra associació: el Grup Sindical d'Escriptors Catalans, vinculat a la CNT; un d'ells fou Josep M. Murià, que el 1938 publicà, a les Edicions Populars Literàries, l'obra *Els dos puntals*, novel·la de rerefons anarquista en què es reflecteix l'anhel de revolta envers els pares, l'educació, la feina, i envers la societat en general [també es conserva un exemplar al Museu Arxiu de Santa Maria]).

Fruit de la col·laboració entre l'AEC i la Generalitat fou la creació, el 13 de setembre de 1937, de l'Institut de les Lletres Catalanes, que esdevindrà la institució literària més representativa i significativa de la guerra, per damunt de sindicats i partits, a la qual s'adscriuran la majoria dels escriptors. El seu objectiu primer, com es llegia al decret signat tres dies després de la seva creació pel president Lluís Companys i el conseller de Cultura Carles Pi i Sunyer (DOG del 16-IX-1937), era «vetllar pel millorament de la qualitat de la producció literària catalana en general i per la constant dignificació professional dels escriptors».[4]

Entre les actuacions que dugué a terme l'Institut –posteriorment anomenat Institució, per evitar la confusió amb l'Institut d'Estudis Catalans, segons que es feia constar al DOG del 17 d'octubre d'aquell mateix any–, destaca el conjunt de publicacions que va impulsar. D'entrada, la recuperació de la *Revista de Catalunya*. Aquesta publicació periòdica havia estat fundada per Antoni Rovira i Virgili el juliol de 1924 (també en uns moments difícils, sota la dictadura de Primo de

Rivera), i, en la seva primera etapa, va aparèixer fins al desembre de 1931 (sota la direcció de Ferran Soldevila des de 1930). A la seva segona època, que va de l'abril al setembre de 1934 (just abans dels fets del Sis d'Octubre), fou editada per la Generalitat i dirigida per J. V. Foix. I la Institució de les Lletres Catalanes fou qui tingué cura de la seva reaparició al gener de 1938, en la seva tercera etapa, que es prolongà fins al desembre d'aquell any, poc abans de la fi de la guerra. Al text de presentació del número de gener, Nicolau d'Olwer escrivia: «...en la seva nova etapa, la *Revista de Catalunya* tindrà característiques ben pròpies. Revista d'idees i de lletres, només la tècnica, l'especialització i el pur reportatge en restaran exclosos. Assaigs literaris, filosòfics, històrics, econòmics, àdhuc científics, hi faran costat a la creació literària. No és una revista de guerra, però no vol ésser tampoc una "evasió" de la guerra. La guerra, la guerra per la República i per Catalunya, està tothora present al nostre esperit: la respirem en l'aire que vibra amb el tràgic badall de les sirenes, la sentim en la terra, que el canó trontolla sota els nostres peus. Escrivim dins el ritme trepidant de la guerra; escrivim perquè és la nostra vocació, i també perquè és el nostre deure d'oferir a Catalunya, en hores tràgiques i glorioses, el millor que tenim, el nostre esperit».[5]

Al Museu Arxiu de Santa Maria es conserven onze dels dotze números d'aquella etapa de 1938 de la *Revista de Catalunya* (manca tan sols el del mes de desembre).

A banda de la *Revista de Catalunya*, la Institució de les Lletres Catalanes va iniciar la publicació de diverses col·leccions literàries. D'una banda, una de dedicada als «Premis literaris de la Generalitat de Catalunya». Aquests premis havien estat instituïts ja abans de la guerra, entre finals dels anys vint i principis dels trenta, en les modalitats de novel·la («Premi Joan Crexells», des de 1928), teatre («Premi Ignasi Iglésies», des de 1931) i poesia («Premi Joaquim Folguera», des de 1932), a les quals s'afegí la modalitat d'assaig el 1936 («Premi Joan Maragall»). Tot i que l'inici de la guerra no va interrompre la continuïtat dels Premis, la seva convocatòria en l'edició de 1936 no va tenir el ressò de les anteriors, fins al punt que un comentarista de La Veu de Catalunya apuntava: «Enguany la cosa ha anat més calladeta. La guerra hi ha posat sordina».[6] L'edició de 1937, en canvi, va comptar amb una molt més àmplia acollida, reflex de l'assentament d'aquesta plataforma literària, a la qual s'afegiren, encara, dos premis més, adreçats a obres breus: el «Narcís Oller» de contes i el «Valentí Almirall» de treballs periodístics. Al marge del premi «Ignasi Iglésies», declarat desert (cosa que motivà la creació, el 1938, del «Premi del Teatre Català de la Comèdia», que s'endugué Joan Oliver amb *La fam*), els guanyadors dels altres premis foren: del «Joan Crexells», Mercè Rodoreda, per la novel·la *Aloma*; del «Joaquim Folguera», Josep Lleonart, per l'obra poètica *Les elegies i els jardins*; del «Joan Maragall», Carles Riba, pel volum d'articles de crítica literària *Per comprendre*; del «Valentí Almirall», Antoni Rovira i Virgili, pel recull *Quinze articles*; i del «Narcís Oller», Lluís Ferran de Pol, per l'aplec de contes *Tríptic*. Al marge d'aquesta darrera obra, que no serà publicada fins a la postguerra, les altres cinc (incloent-hi *La fam*) inauguraren l'abans esmentada col·lecció de «Premis literaris de la Generalitat de Catalunya», editada per la Institució de les Lletres Catalanes el 1938. Dels llibres premiats de Rodoreda, Lleonart i Riba, se'n conserven exemplars al Museu Arxiu de Santa Maria.

Una altra col·lecció impulsada per la Institució fou la dedicada a traduccions d'«Autors estrangers», de la qual aparegué sols un volum el 1938: *El Renaixement. Estudis d'art i poesia*, de Walter Pater, en traducció de Marià Manent. Amb tot, aquest únic llibre de la col·lecció porta la indicació de núm. 2 pel fet que estava prevista l'aparició anterior d'un volum de *Teatre* de Marlowe, com també un de posterior de *Fragments* de Novalis, els quals finalment no podran ser publicats. Es conserva una exemplar de la traducció d'*El Renaixement* al Museu Arxiu de Santa Maria.

La tercera col·lecció iniciada per la Institució de les Lletres Catalanes tenia l'objectiu d'editar «Autors catalans», i en ella aparegueren obres com *Hores angleses*, de Ferran Soldevila (records de la seva estada a Anglaterra entre 1926 i 1928), o la reedició de la novel·la *La vida i la mort d'en Jordi Fraginals*, de Josep Pous i Pagès. Del llibre de Soldevila, se'n conserva un exemplar al Museu Arxiu de Santa Maria.

Ara bé, *Hores angleses* porta el núm. 3 de la col·lecció, i el llibre de Pous i Pagès, el núm. 4. Els dos primers números de la col·lecció estaven assignats a sengles volums del *Cançoner popular català*, triat, anotat i prologat per Pere Bohigas. Aquests volums, però, tenen una història força complicada, que val la pena d'explicar amb deteniment.

Entre els encàrrecs que va fer la Institució de les Lletres Catalanes a escriptors diversos, figurava l'encomanat al jove erudit vilafranquí

Pere Bohigas d'editar el *Romancer Romanceret* de Manuel Milà i Fontanals (és a dir, reeditar el *Romancerillo Catalán* de Milà, ingent recull de romanços i poemes populars catalans, que havia aparegut, en segona edició, el 1883). La impossibilitat d'assumir un tan gran compromís, atesa la magnitud de l'obra i la conjuntura que llavors es vivia, va fer que es modifiqués el propòsit inicial i que es pensés a editar un *Cançoner popular de Catalunya* –títol posteriorment canviat per *Cançoner popular català*–, en dos volums, triat, anotat i prologat per Bohigas.[7] El primer volum es va imprimir a finals de desembre de 1938 als obradors de la impremta barcelonina Clarasó, amb un tiratge de 3.000 exemplars, i és probable que s'arribés a relligar i fins enquadernar.[8] Però no va poder ser posat a la venda, ja que el 26 de gener Barcelona queia sota les tropes franquistes. La Institució de les Lletres Catalanes va ser ocupada i els seus fons editorials, requisats, impedint que el llibre pogués ser distribuït; tots els exemplars, com d'altres de diferents col·leccions i com una immensa quantitat de llibres catalans, van ser destruïts, seguint la directriu franquista d'eliminar tot residu de la cultura catalana amb vista a la nostra «espanyolització».

Ara bé, sembla ser que, entre els qui ocuparen la Institució, hi va haver algú que, potser sensible a les coses de cultura, va salvar un exemplar del primer volum editat del *Cançoner*, i el va donar a Pere Bohigas (segons confessió del mateix escriptor, que no va revelar el nom de la persona que li va lliurar).[9] D'aquest exemplar, anys després, Bohigas en va fer donatiu a la Biblioteca de Catalunya (concretament, el 1971, segons consta al registre d'entrada del llibre de la Biblioteca), i avui es pot consultar a la sala de Reserva d'aquesta institució. A partir d'aquest exemplar, posteriorment, el pare Josep Massot i Muntaner en va fer una reedició moderna a les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, l'any 1983, publicant no tan sols aquell primer volum, sinó també el segon, que no s'havia arribat a imprimir però que Pere Bohigas ja havia preparat i que conservava mecanoscrit.[10]

L'exemplar de la Biblioteca de Catalunya semblava, per tant, l'únic existent de la primera edició del *Cançoner*.[11] Però el 7 de maig de 1982 un segon exemplar va arribar fins a les mans dels responsables del Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró, mitjançant la donació del Sr. Joan Esquerra. No és fàcil, però, d'aclarir les vicissituds per què va passar aquest segon exemplar.

Una hipòtesi versemblant podria ser la següent. La destrucció de llibres sovint es feia efectiva enviant-los a fàbriques de paper, on eren trinxats per convertir-los en pasta amb què fabricar nous llibres o altres productes. L'any 1939 van arribar, a la fàbrica de can Fàbregas, de Mataró, diversos carregaments de llibres per trinxar –així creia recordar-ho, malgrat que en acabar la guerra tenia sols onze anys, la Sra. Maria Tardà, filla dels antics propietaris de la fàbrica, com em remarcava a l'entrevista que vam mantenir–. Resulta, doncs, possible que l'edició del *Cançoner* fos traslladada a can Fàbregas aquell any, amb vista a la seva destrucció. Ara bé, hi va haver també algú que, per la raó que sigui, decidí de salvar almenys un exemplar de l'edició, que va deixar en un armari de la fàbrica. Quan, l'any 1942, el Sr. Esquerra va entrar a treballar a la fàbrica –segons ell mateix em va comentar–, descobrí el llibre dins l'armari, se'l quedà, el va fer enquadernar amb tapes dures i el conservà fins al maig de 1982, que és quan en va fer donació al Museu Arxiu.[12]

Aquesta podria ser, versemblantment, la història d'aquest exemplar del *Cançoner popular català*, a cura de Pere Bohigas, editat per la Institució de les Lletres Catalanes el 1938, que es conserva avui al Museu Arxiu de Santa Maria. Un exemplar, certament, gairebé únic.

Jordi Malé i Pegueroles

NOTES

1.- JOAN CREXELL, *El llibre a Catalunya durant la Guerra Civil*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Barcelona 1990), pp. 16-17.

2.- MARIA CAMPILLO, *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)*. Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Barcelona 1994), p. 40.

3.- JAUME MIRAVITLLES, «El fresco de Miró», *La Vanguardia*, 16 d'agost de 1981.

4.- JOAN CREXELL, *op. cit.*, p. 25.

5.- LLUÍS NICOLAU D'OLWER, «Un altre front», *Revista de Catalunya*, núm. 82 (gener 1938).

6.- «Apunts. Premis literaris» (signat: P.), *La Veu de Catalunya*, 20-XII-1936; citat per MARIA CAMPILLO, *op. cit.*, p. 37.

7.- Les dades són extretes de MARIA CAMPILLO, *op. cit.*, pp. 309, 311 i 316.

8.- Al colofó es llegeix: «Aquest llibre fou acabat d'imprimir als obradors de la impremta Clarasó, de Barcelona, el mes de desembre de l'any 1938.» Al revers de la portada consta el detall del tiratge: «Han estat tirats d'aquesta obra: 25 exemplars en paper de fil xifrats de l'I al XXV signats per l'autor, fora de venda; altres 25 exemplars en paper de la mateixa classe numerats de l'1 al 25, i 3.000 exemplars en paper allisat.»

9.- Les paraules de Bohigas les recull MARIA JOSEPA GALLOFRÉ al seu llibre *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Barcelona 1991), p. 19, núm. 6.

10.- Vegeu la «Nota editorial» de JOSEP MASSOT al primer volum del *Cançoner popular català*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Barcelona 1983), pp. 5-6. La dada concreta que el segon volum, Bohigas el conservava mecanoscrit me la va comunicar el mateix pare Massot per carta (amb data 17 d'abril de 1999).

11.- I així consta a diversos reculls bibliogràfics: JOSEFINA MORATÓ i MODESTA OÑATE, a *Bibliografía de Pedro Bohigas Balaguer*. Escuela de Bibliotecarias de la Diputación Provincial de Barcelona (Barcelona 1972), p. 7. Sols indiquen que l'edició fou destruïda el 1939 abans de ser posada a la venda; ALBERT MANENT i JOAN CREXELL, a *Bibliografia catalana dels anys més difícils (1939-1943)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Barcelona 1988), p. 19, recullen el testimoni de l'esmentada *Bibliografía*, per bé que esmenten la reedició moderna de l'obra; JOAN CREXELL, a *El llibre a Catalunya durant la Guerra Civil* p. 135, es refereix explícitament a l'únic exemplar llavors conegut –el del mateix Bohigas–, que serví de base per reeditar l'obra; i M. J. GALLOFRÉ, a *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)*, p. 19, també fa sols esment de l'exemplar salvat i lliurat a Bohigas.

12.- Les dues diferències substancials entre els dos exemplars són, d'una banda, que el del Museu Arxiu pertany a la sèrie de 25 impresos en paper de fil numerats amb xifres aràbigues (porta el número 3), i, d'altra banda, l'enquadernació: l'exemplar de la Biblioteca de Catalunya conserva les tapes amb solapes característiques de les edicions de la Institució (com les de la traducció d'*El Renaixement*, de Walter Pater, per exemple), i és al damunt d'aquestes tapes que li han afegit unes altres de dures (de la qual cosa es podria deduir que l'edició sí que es va arribar a enquadernar).

L'exemplar del Museu Arxiu no conserva les tapes originals, sinó tan sols les tapes dures amb què el va fer enquadernar el Sr. Esquerra. Ara bé: quan li ho vaig comentar, va dir-me que li semblava recordar que el llibre ja portava les seves pròpies tapes (i, llavors, el fet que no les conservi caldria atribuir-ho al nou enquadernador, que les va suprimir –pràctica que, dissortadament, no és excessivament rara–.

Des de l'any 1956 la nova creu dels Planells, erigida en l'indret on sembla que ja havia existit una creu més antiga, presideix l'entorn de la masia de can Bruguera, a la serralada mataronina, gairebé tocant el terme de Canyamars.

Enric Puig i Giralt, gran coneixedor del paratge, introdueix tot seguit les dades conegudes de la creu i sintetitza les informacions que, de manera sistemàtica, ha recollit.

DARRERA LA PISTA DE LA CREU DELS PLANELLS

Escadussera, per no dir inexistent, és la documentació que fa referència a la primitiva creu dels Planells, situada en terreny de can Bruguera, gairebé als límits de Valldeix amb Canyamars. Havia estat enclavada ran del recinte de pedra seca conegut per la Quintana, gairebé al mateix lloc que ocupa la creu actual, erigida el 1956 en substitució i commemoració de l'original. Així mateix, fins avui, tampoc no ha estat possible d'aclarir quin hauria estat el motiu d'haver-la aixecat en aquell lloc. Val a dir que ningú no havia manifestat mai especial interès a esbrinar l'origen d'aquest senyal físic, encara que, en temps relativament recents i sense fonament, hom cregué que commemorava el lloc on presumiblement els carlins haurien afusellat uns ostatges mataronins capturats per la gent d'en Savalls, durant la tercera carlinada. Res de cert hi ha en tot això, ja que tenim evidència documental que, si bé aquests ostatges pernoctaren a can Bruguera, foren portats a Canyamars el matí següent, on uns quants serien alliberats, mentre que els restants –els de més significació política– foren encara retinguts uns dies més fins que arribaren a Tagamanent, des d'on tornaren a Mataró.[1]

Podria ser que la creu primitiva hagués existit des de temps més reculats en aquell lloc, erigida tal vegada com a element físic de ritualització d'una cruïlla de camins, o fins i tot, com algú suggerí, amb caràcter d'ex-vot. Com a tercera hipòtesi caldria encara considerar que la creu

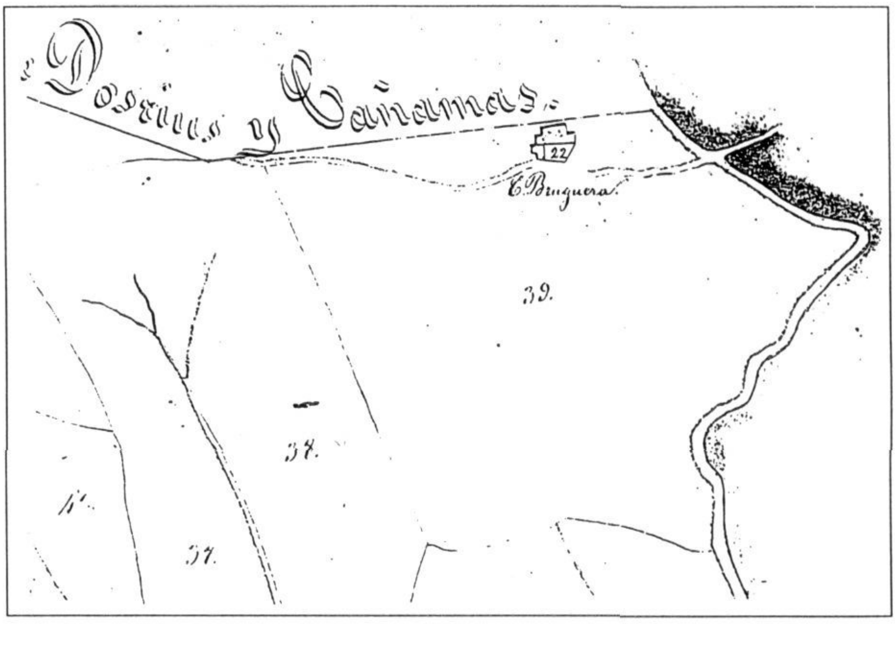

Plànol de 1851, on es situa la demarcació dels termes i la cruïlla de camins dita «Creu dels Planells» (AMM)

hagués pogut assenyalar el límit de la sagrera a l'entorn de la capella o ermita que en altre temps podria haver existit a la Quintana, de la qual hauria persistit un esvaït record fins fa unes dècades, com una reminiscència atàvica transmesa de pares a fills, confosa en el cúmul de tradicions referides al lloc, però de la qual avui ja no queda el menor rastre.[2]

El record d'infant de qui escriu, encara que nebulós, conserva moltes històries que la gent gran explicava sobre aquell paratge, i, entre elles, la de la creu en qüestió, la qual es volia identificar amb un antic ferro forjat que estava, o havia estat, mig perdut i cobert de rovell entre un munt d'eines i ferramenta diversa guardada, sense ordre ni concert, en un petit cobert immediat a la cort de porcs de can Bruguera. En tot cas aquesta creu de forja, vista o tal vegada imaginada per mi mateix, era una tija de ferro, d'aproximadament un metre, rematada amb una creu petita, de braços lleugerament geminats.

Si bé en època recent, directament de can Bruguera poca informació he pogut treure sobre la qüestió, el meu pare, Norbert Puig (1921), me n'ha fet alguns comentaris més aclaridors. Efectivament és del seu record que, abans de 1936, havia existit una creu de ferro fixada en un pedró construït prop de la paret de la Quintana, i que la seva tija estava només entrada en el forat, de forma que podia girar de manera absolutament folgada, cosa que feia difícil de mantenir la seva verticalitat, per això era possible de treure-la i posar-la sense cap dificultat. Fins i tot havia passat algunes èpoques completament descalçada entre les pedres de la paret mig derruïda de la Quintana, per haver-se desgastat amb el temps el forat del pedró.

Sembla ser que durant els avalots de 1936 es cregué prudent de retirar la creu del seu emplaçament, i que després va desaparèixer. No està clar, però, si va ser retirada per la pròpia família Amat de can Bruguera, per evitar segurs problemes amb els elements incontrolats que començaven a patrullar per les zones rurals, o si algú se la va emportar, cosa que no sembla massa plausible.

Posteriors investigacions em portaren a contactar amb l'Agrupació Científico-Excursionista de Mataró, ja que se'm va assegurar que, algun temps després d'haver-se acabat la Guerra Civil, per circumstàncies no aclarides, la creu forjada havia anat a parar al petit museu que l'entitat tenia instal·lat al pis de l'edifici del Centre Catòlic. Però avui el museu no existeix, ni tampoc es conserva l'inventari, ni documentació fotogràfica del que hi hagué exposat. Desaparegué en el decurs dels anys cinquanta per una nova distribució dels locals del Centre Catòlic, i sembla que moltes de les peces exposades retornaren a les persones o institucions que les havien cedides. Com que se m'ha indicat que l'agrupació coral La Walkyria havia tingut el seu local al Centre Catòlic en aquella època i que havia col·laborat amb els Científics en el muntatge del museu esmentat, és possible que la pressumpta creu dels Planells hagués retornat a algun dels membres de La Walkyria, que n'hauria estat dipositari durant els anys de la guerra i que l'hauria aportat després al museu. Aquesta seria la circumstància que hauria portat a la nova desaparició de la creu.

Malgrat que el que s'acaba d'apuntar és tan sols una especulació, així ho hem sentit explicar. Cal dir que seguir la pista d'algun soci antic de La Walkyria no es presentava pas massa fàcil, ja que aquesta agrupació passà per una crisi interna l'any 1957, que portà a la seva escissió en dues entitats amb el mateix nom, quedant una d'elles –la reformada– en el Casal Mutual Cooperatista, i en el local de les Cooperatives, just davant de la Sala Cabañes, l'ala escindida –la històrica–, la qual es traslladà anys més tard al cafè de can Bellatriu, al carrer d'Isern, molt a prop de can Patuel. Avui dia, però, gairebé la totalitat dels socis de La Walkyria, tant d'una banda com de l'altra, són traspassats i, a més, cal dir que ni tan sols l'entitat existeix[3]. En tot cas, estava clar que per seguir aquesta recerca calia buscar el testimoni d'alguna persona que hagués viscut la primera època d'aquesta agrupació, quan col·laborava encara amb els Científics. Miquel Rovira (1920), que fou soci de l'entitat des de la primera època, i que llavors era un dels membres més joves, recorda haver vist moltes vegades l'antic museu dels Científics, al Centre Catòlic, però no que hi hagués estat exposada la creu dels Planells. No obstant

Reconstrucció ideal de la primitiva creu dels Planells.

això, en la impossibilitat de poder aportar més informació, em suggerí de parlar amb Jaume Lladó, que, a més d'historiador, havia estat precisament un dels organitzadors de les activitats dels Científics els anys cinquanta.

Si bé Jaume Lladó recorda perfectament el museu que en aquella època hi hagué instal·lat al Centre Catòlic, no té tampoc constància d'haver-hi vist la creu de forja dels Planells. A més, diu que tal creu mai no obrà en aquell museu, ferma assumpció que m'obrí la sospita que la notícia que hi hagués estat exposada era deguda a una informació errònia.

Com a contrast, Joaquim Illa (1938) em comentà que rondant per can Bruguera, essent infant, mai no havia vist la creu, però que recorda l'antic pedró que havia existit a la paret de la Quintana. Per altra banda, assegura d'haver vist la creu exposada al museu dels Científics. El que diu Joaquim Illa és lògic, ja que el seu record es situa després de la guerra, època en la qual presumiblement la creu ja no era a la Quintana. I fent memòria del museu, indica que en un racó de l'estança hi havia un ferro llarg que portava una mena de banderola o penell, i es deia que es tractava de la primitiva creu de can Bruguera. Val a dir que els records d'en Joaquim Illa es remunten als anys 1950 o 1951, data que cal retenir per fer la composició de lloc que vindrà a continuació. La descripció que fa de la peça no deixa de sorprendre, ja que és ben diferent de la d'una típica creu de terme, puix la seva forma sembla gairebé coincidir en el que podria haver estat un penell goticitzant. No obstant això, la combinació de creu i penell, o fins i tot els penells rematats amb una petita creu, foren elements freqüents a l'arquitectura rural d'altre temps[4]. En tot cas cal remarcar que seria un artilugi mòbil, que podia girar sobre el pedró, d'acord amb el comentari del meu pare. Hauria pogut tractar-se realment d'un penell el ferro rematat per una creu que havia estat fixat al pedró de la Quintana?

Informació divergent és la que em proporcionà Francesc Gurri (1940), que passà també la infantesa a can Bruguera. No té record d'haver vist una altra creu fora de l'actual. Assegura d'haver vist el pedró prop de la Quintana i el descriu com fet de forma molt barroera, i especifica que tenia un forat al damunt, com per a encaixar-hi una barra de ferro, que hauria pogut pertànyer a una creu, malgrat que ell no l'havia vist mai. El seu pare, Pere Gurri (1906), home de muntanya i membre fundador de la UEC de Mataró, tot i conèixer pam a pam el paratge dels Planells, tampoc no conserva cap record d'haver vist una creu sobre aquell vell pedró de la Quintana.

Es constaten, doncs, diverses informacions contradictòries. En tot cas, sembla fora de qüestió el fet que en un determinat lloc de la Quintana existí un pedró per a fixar-hi un objecte de ferro amb tija. Lògicament, per analogia, i d'acord amb la pròpia toponímia, s'infereix que tal objecte hauria pogut tractar-se d'una creu. No obstant això, com que es podia treure i posar, hi ha la possibilitat que el pedró s'hagués construït per a una altra finalitat o que hi hagués hagut canvis o intermitències en el temps, cosa que, ben segur, hauria pogut originar les confusions. Així, el fet de no haver estat fixada de forma segura pot explicar la divergència d'opinions dels testimonis. En tot cas, la informació facilitada per Pere i Francesc Gurri recolza l'evidència que el ferro, fos el que fos, no era pas fix, coincidint amb la informació donada pel meu pare.

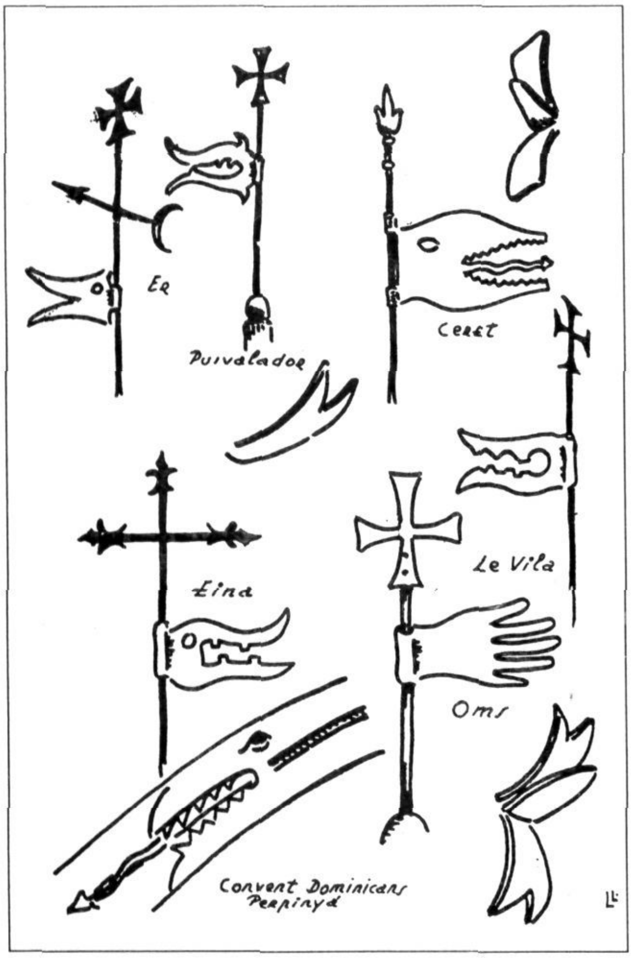

Tipus de penell combinats amb creu, recollits per Jaume Lladó a la Catalunya Nord.

Del tot el que s'acaba d'exposar, es poden treure algunes conclusions provisionals:

1a) De les informacions obtingudes sobre l'existència de la creu dels Planells al museu de l'Agrupació Científico-Excursionista, es poden plantejar dues suposicions. La primera és que podrien ser errònies, tal vegada per la confusió d'haver pres un penell per la creu, el qual, fins i tot, hauria pogut estar col·locat durant un cert període de temps en lloc d'aquella. Però el fet de tractar-se simplement d'un penell sembla poc versemblant, ja que les motivacions de la substitució no tenen massa lògica. Un penell situat en un pedró per detectar a distància la direcció del vent no és pas una pràctica habitual a pagès. Tampoc no té consistència la hipòtesi que s'hagués fixat allí per a fins estètics, encara que potser tindria més sentit que s'hagués fet per alguna motivació de tipus religiós, donada la no existència de la creu en el pedró. Però si així hagués estat, si la creu s'hagués conservat a can Bruguera, per quina raó no fou reposada altra vegada després de la guerra? Així mateix més difícil es fa encara d'entendre per què s'hi hauria col·locat un penell. La única explicació, i aquesta és la segona suposició, és que efectivament s'hagués tractat d'un penell rematat per una creu, en aquest cas no hi hauria hagut cap substitució i, per tant, no es tractaria de dos objectes diferents sinó solament d'un, amb la possibilitat que la banderola del penell hagués pogut ser també desmuntable. Seria també interessant de saber d'on hauria pogut sortir aquest penell. Si bé la situació de can Bruguera, a la carena, podria justificar la presència d'un penell a la casa, cal dir que no és un element massa habitual en aquesta contrada. D'haver procedit tal penell de can Bruguera, per quina raó hauria estat desmuntat?

2a) Si fos cert que la creu dels Planells va ser al museu dels Científics i que després va desaparèixer, és obvi que hi ha hagut falsa informació, per confusió de records, per encobrir certes persones o, simplement, per problemes de cronologia, com veurem més avall.

3a) Malgrat que en Jaume Lladó va organitzar el museu dels Científics durant els anys quaranta, hi ha la possibilitat que en aquesta època no hagués arribat encara l'esmentada creu al museu. El fet explicaria que en Jaume Lladó no en sabés res, però sí, en canvi, en Joaquim Illa, ja que el record d'aquest darrer seria posterior, dels primers anys cinquanta, uns deu anys després.

4a) En el cas que la cronologia que s'acaba d'indicar fos la correcta, és obvi que jo no podia haver vist la creu enmig de l'apilonament caòtic d'eines i ferramenta de can Bruguera, ja que el meu record seria de la segona meitat dels anys cinquanta, època en la qual la creu hauria estat al museu dels Científics i, per tant, no podia romandre a can Bruguera.

5a) Però hi ha encara un altre punt que no encaixa. Si l'any 1936 hagués calgut de treure la creu del seu emplaçament, com a símbol religiós que era, quin sentit hauria pogut tenir de retirar un penell? Lògicament la única explicació és que el penell hagués presentat algun motiu en forma de creu. No obstant això, d'acord amb una hipòtesi basada en la dissimilitud, hi hauria encara l'explicació que, en esclatar la guerra civil, a fi d'evitar problemes amb les rondes de milicians, s'hagués tret la creu, amb voluntat de preservar-la, substituint-la per un simple penell, com hem apuntat més amunt. És evident que una substitució com aquesta no hauria representat pas cap problema, ja que el forat del pedró, com hem dit, era suficientment folgat com per a treure i posar la tija. A més, amb la presència del penell, en el cas dubtós que algú s'hagués adonat del canvi, s'hi podia inferir la voluntat de substitució d'un símbol religiós per un altre de caràcter laic o, si més no, de crear una ambigüitat amb la confusió de no saber què hi havia estat enclavat originalment. D'acord amb aquesta hipòtesi, l'any 1936 la creu primitiva hauria estat amagada en algun lloc de can Bruguera, mentre que el penell, després de la guerra, ja sigui per desgast del forat del pedró, fet amb pedra seca i de forma barroera, o bé per no tenir massa sentit la seva ubicació en un lloc com aquell, desaparegué de la Quintana i anà a parar al museu dels Científics, possiblement via La Walkyria, i va ser reconegut com l'autèntica creu dels Planells o, tal vegada, com un substitut d'aquesta, ja que és clar que, de no haver-se tractat de la creu original, s'hauria pogut considerar com a símbol alternatiu. Fins a cert punt tot això explicaria les divergències d'opinió sobre el tema. Però subsisteix l'interrogant: on és la creu original?

Interessat pels temes culturals referits a la història local, en Pere Puig, el meu avi, va promoure a principis de la dècada dels cinquanta els aplecs de can Bruguera. L'any 1956, conjuntament amb les obres de consolidació de la font d'en Homs i la inauguració de la de la Moreneta, fou erigida una nova creu a la Quintana, en substitució de l'antiga, cosa que fa evident que en aquesta època, de la peça original se n'havia perdut la pista, tot i que potser era al museu de l'Agrupació. En tot cas, la voluntat d'aixecar-ne una de nova sembla fer palès que l'antiga s'havia perdut. La nova creu

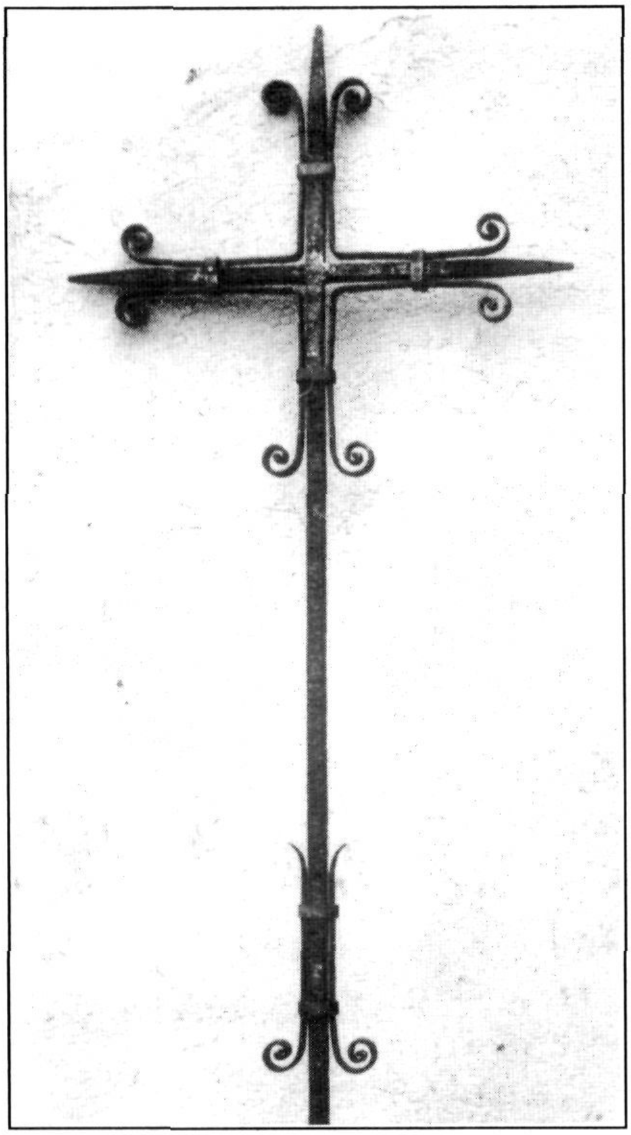

La nova creu, just acabada de forjar l'any 1956.
Foto: Pere Puig.

La creu dels Planells en el seu emplaçament actual a la Quintana de can Bruguera. Foto: Pere Puig.

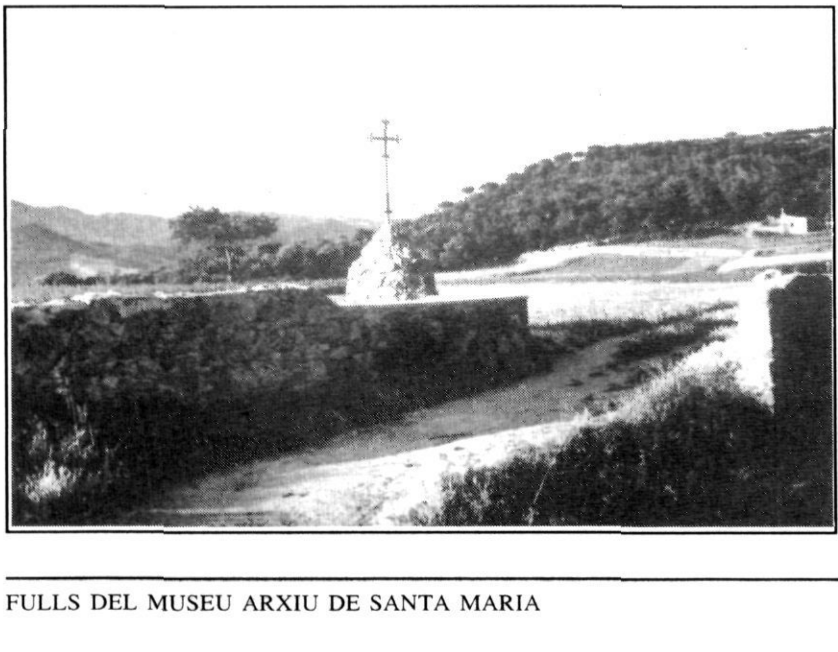

dels Planells fou forjada a Mataró i muntada a la fornal de Suministros Ind-Text, S.L., al carrer del Parc, participant-hi gent experta en aquests afers, sota la direcció del meu avi. Sembla que no es tingué massa en compte la forma que tenia la creu original –ningú no se'n recordava?–, i així s'optà per fer-la d'un estil més en consonància amb l'estètica d'aquell moment, de forma afuetada i ornamentada amb volutes de ferro forjat. En opinió del meu pare, fou feta, però, a imatge de la creu antiga, ja que el meu avi tenia encara el record de la forma original. Fos com fos, cal dir que el disseny fou encertat i resultà del tot adient amb el paisatge. Per a suportar la creu, fou també construït un nou pedró, situat al lloc més prominent de la Quintana, just a la cruïlla que formen els camins de Mataró, Canyamars, Argentona (per la creu d'en Serra) i Llavaneres (per Lorita). Per a commemorar l'efemèride, hi fou adossada una placa de fundició, de perímetre irregular, inspirada en formes montserratines, amb la següent inscripció feta en lletres de motllo: «CREV DEL PARATGE DELS PLANELLS. DATA DE 1663. RECONSTRVÏDA EL 1956. DEDICADA A SANT BERNAT».

La data de 1663 fou suggerida pel meu avi, perquè era la més antiga que constava a can Bruguera en la llinda d'una finestra tapiada del corral de la casa. Avui, de can Bruguera, en coneixem moltes més dades, fins arribar al segle XVI. Malgrat això, cal precisar que la cronologia indicada en la placa de la creu es referia a can Bruguera i no pas pròpiament a la creu dels Planells.

Durant la segona meitat dels anys seixanta l'entorn de la masia es transformà. I la creu es mantingué en la nova situació fins a l'any 1978, quan el pedró arribà a quedar descalçat a conseqüència de les destrosses causades per activitats vandàliques de tota mena. La placa commemorativa fou arrencada i desaparegué sense que se sàpiga on anà a parar. Fins i tot faltà poc perquè desaparegués la pròpia creu, ja que descalçada i treta de la seva fixació, romangué algun temps pràcticament abandonada en un racó de la Quintana. Afortunadament fou de nou restaurada, assegurada i fixada amb ciment sobre el pedró.

Pel que fa a la part documental, Carme Espriu i Fernàndez,

als *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria* núm. 60, data gener de 1998[5], publicà una relació de les creus de terme de Mataró, de les quals havia trobat constància documental. Així, deixant a part les ubicades en territori estrictament urbà, hi figuren les següents:

- Creu de Valldeix, al lloc anomenat Camp Palau (1534).

- Creu o crucifix de la Bona Vida, a Sant Simó (1553). Sembla tractar-se de la que hi hagué prop de l'ermita de Sant Simó, també tocant la riera.

- Creu de Pedra, a Mata (1619). En el paratge conegut amb aquest mateix nom.

- Creu d'en Roger. Al costat de ca l'Ametller (1648). A principis dels anys seixanta hi hagué encara una creu feta amb fusta de pi sense desbastar just a l'entrada de la casa dels Lladres (can Gener).

- Creu d'en Graupera o d'en Serra, al paratge anomenat de l'Home Mort (1667). Evidentment es refereix a la creu física que existí al lloc d'aquest nom.

Si bé la relació no és pas exhaustiva, no deixa de sorprendre el fet que no hi hagi constància de la creu dels Planells, també situada dins el terme de Mataró, cosa que fa sospitar que podria haver estat erigida en època posterior a les darreries del segle XVII o a principis del XVIII. Igualment es podria pensar que pel fet d'estar situada gairebé a la línia de demarcació entre els termes de Mataró i Canyamars (terme municipal de Dosrius), s'hagués pogut interpretar que no era dins el terme de Mataró, ja que, sovint, els límits d'apartió no quedaven massa definits. Però sembla més versemblant la hipòtesi que el senyal físic hagués estat erigit en una època posterior a les consignades en la relació, com acabem d'apuntar.

Una revisió del fons documental del Centre Catòlic, existent al Museu Arxiu de Santa Maria, no ens ha donat tampoc cap resultat, ja que no hi ha cap referència del tema.

Francesc Riqué (1926), una altra de les persones habituals en la vida de can Bruguera abans de la Guerra Civil, ens donà més precisions sobre el pedró de la Quintana, malgrat que va assegurar de no haver vist mai cap altra creu que l'actual. Val a dir que el seu record fa esment de l'existència d'un apilonament de pedres ran de la Quintana, quan encara hi havia la paret sencera, que estava situat en un punt que podia haver senyalat realment la cruïlla de camins, tal com s'indica en el plànol que acompanya aquest escrit. És a dir, que la Quintana quedava tancada per la paret de pedra seca, de forma que el camí seguia planer per fora el traçat del mur, en el lloc que fou conegut amb el nom de la Balatera, per a trobar la direcció de Lorita i Llavaneres per la plana dels Brucs. També, com ja s'ha dit, un segon brancal de camí baixava a Canyamars, un tercer era el que pujava de Mataró i el quart anava a can Bruguera, des d'on continuava fins a la creu d'en Serra. Cal observar que en Francesc Riqué ens aportà dues dades importants. La primera, que el munt de pedres no era pas fortuït, sinó fet a propòsit de senyal, coincidint amb els comentaris d'altres informadors en el detall concret de presentar un forat adient per a fixar-hi un objecte proveït de tija. La segona, seria la precisió de la situació del pedró, que estaria emplaçat en un lloc més reculat que l'actual. En aquest cas, la creu dels Planells hauria estat enclavada en territori de Canyamars i no pas de Mataró, un argument que podria explicar la manca de documentació de la creu en els arxius mataronins. Fins i tot cal pensar que en el cas que el piló hagués estat situat sobre la línia de demarcació dels termes, tal vegada hauria pogut tenir funció de molló. En tot cas, la creu dels Planells no consta en els arxius consultats fins ara sobre toponímia mataronina.

El que s'ha exposat fins aquí ens permet de treure més conclusions:

1a) Sembla que hi ha evidència d'haver existit una creu de ferro antiga al lloc conegut com la creu dels Planells, de la qual l'actual és la reposició.

2a) No hi ha certesa absoluta que aquesta creu antiga hagués estat erigida en el terme de Mataró, ja que podria haver estat dins dels límits de Canyamars.

3a) No coneixem cap mena de documentació sobre la creu. Sembla, però, que en el cas d'haver estat situada en el terme de Mataró, la seva erecció seria posterior al 1667 i anterior al 1930. En aquest cas la quadra de can Bruguera seria molt anterior a la creu.

4a) Tampoc no coneixem el motiu de la seva erecció, però podem plantejar diverses hipòtesis:

a) Senyal de cruïlla de camins.

Existeixen altres cruïlles a la serralada mataronina que, si bé porten el mateix topònim de creu (creu d'en Serra, creu de Manyans, creu

de Lorita, creu de Rupit, etc), no tenen cap senyal físic, amb excepció de la de Rupit, refeta fa pocs anys amb tub de ferro en substitució d'una altra més antiga, segons es diu. Les del Far i del Pedró (al Corredor) són creus físiques amb funció de demarcació de sagrera i no pas per a cristianitzar una cruïlla. Per tant, la possibilitat que la creu física es pogués referir a l'encreuament de camins esmentat més amunt, presenta objeccions.

b) Creu votiva.

Existeixen casos de creus votives erigides en temps de pesta. Però, fins i tot en les èpoques de més incidència de la malaltia, sembla que els seus efectes no traspassaren el nucli urbà de Mataró, ja que foren emprats com a preventoris can Portell i altres cases de la part baixa de Valldeix. Pel que fa a can Bruguera, la seva situació quedava molt allunyada del radi d'acció del flagell. Per altra banda, una motivació com aquesta sembla que hauria tingut prou impacte per a perpetuar-se en la memòria col·lectiva, dins el cúmul de tradicions orals referides al lloc, cosa que no ha estat pas així.

c) *Delimitació de sagrera.*

Són creus de pedró similars a les de Canyamars, el Far i el Corredor, aixecades per a delimitar una sagrera, o zona d'influència d'una església o ermita. Tampoc sembla ser aquest el cas de la creu dels Planells, ja que hauria d'haver existit alguna capella propera a can Bruguera o a la pròpia Quintana, de la qual no ens ha arribat cap record[6] ni consta en cap mena de documentació. No obstant això, té un cert interès consignar que la distància des del lloc on havia estat situat el pedró de la creu original fins al punt on podria haver estat ubicada la hipotètica capella de la Quintana, és d'aproximadament trenta passes, fet que recolza la possibilitat d'interpretar la creu dels Planells com a límit de sagrera.

d) Comunidor.

Es coneixen poques referències de creus erigides a tall de comunidor. A aquest efecte, cal consignar que Rovira i Virgili recull el fet que, fins a l'any 1850, al menhir de Sant Hilari Sacalm, conegut com la Pedra Llarga, se li havia fixat una creu de ferro amb la finalitat de conjurar les calamarsades. D'acord amb això, es podria especular si la creu dels Planells hauria pogut tenir aquesta mateixa funció. En aquest cas, dos aspectes podrien recolzar aquesta hipòtesi. En primer lloc, la por als llamps, tenint en compte la relativa proximitat i la similitud de disposició geogràfica entre el paratge dels Planells i el Far, lloc molt castigat per la caiguda de descàrregues elèctriques. El segon punt seria que l'erecció d'una creu no requeria necessàriament el vist-i-plau del bisbat, ja que era una acció feta per voluntat popular i, en molts casos, no del tot ortodoxa, i que la simple benedicció del rector era condició suficient per a garantir els resultats que es pretenien obtenir. També és interessant de contemplar la possibilitat que, en el cas d'haver-se tractat originalment d'una creu amb penell, hagués pogut implicar una combinació d'elements, mitjançant el sincretisme donat per la pròpia creu i la utilització de la banderola com a element espantabruixes, com Jaume Lladó ha suggerit en un interessant estudi sobre aspectes de l'arquitectura rural[7]. En aquest cas es palesaria una evident intenció de trencar la malastrugança.

Després de tot això, ens semblà que la qüestió referent a la situació del pedró de la creu podia ser un argument determinant per centrar la recerca de més documentació sobre el paratge dels Planells. A aquest objecte, una consulta a l'Arxiu Municipal de Mataró ens posà davant d'un nou dilema, ja que en una relació de les cases de Valldeix de l'any 1716[8], hi consten les pairalies del veïnat (*Soler, Daviu, Marquès, Ametller, Morot,* Lladó, Portell, Català, etc), però no es fa cap menció a can Bruguera, que tampoc no apareix en una relació posterior de 1757[9]. Una possible explicació seria que can Bruguera, pel fet d'estar situada sobre la línia de demarcació de termes, tal vegada s'hagués pogut considerar com pertanyent a Canyamars, al terme municipal de Dosrius i no pas al de Mataró, com ho és de fet, per estar gran part de les seves propietats en territori de Valldeix i, per tant, dins d'aquesta jurisdicció. La pròpia situació geogràfica pot recolzar aquesta suposició, ja que entre les darreres cases del nucli més dens del veïnat de Valldeix (can Collet, can Cabot de la Brolla i can Daviu) fins a can Bruguera, hi ha un espai relativament gran, en fort pendent, on no es troba cap altra pairalia. Així mateix, pel fet de no ser visible can Bruguera des de Mataró, i tampoc des de la part baixa de Valldeix, podria haver estat una altra raó –en aquest cas més psicològica que real– per considerar-la més de Canyamars que no pas de Mataró. Però si d'això es pot inferir que l'esmentada casa hauria pogut pertànyer al terme de Dosrius-Canyamars pel que fa a efectes administratius –cas que no és pas el de la seva situació actual–, una vegada més ens topem amb el mateix problema de la creu. En un altre document sobre els límits de Mataró, datat l'any 1851[10], en el qual figura de forma detallada el traçat del terme, entre molló i molló, es descriu gràficament la situació de la creu dels Planells, que queda situada plenament

dins el terme de Mataró. Queda molt clar que, d'haver-s'hi construït un pedró, físicament hauria d'haver estat al terme de Mataró, i no pas al de Dosrius-Canyamars. No obstant això, hi ha la possibilitat que en alguna època pogués haver estat considerat com de Canyamars, per error cartogràfic o per possibles modificacions de les apartions, aspecte que possiblement es podria confirmar a l'arxiu de Dosrius, en la hipòtesi que conservi documentació referida al cas.[11]

Si bé als «Apeos» de terres i cases de l'any 1819 hi consta can Bruguera, amb la descripció dels límits de les terres de l'heretat, en cap cas no es fa menció de la creu dels Planells. Sota l'epígraf «Juan Bruguera dels Planells» es descriu la situació de la peça de terra anomenada «la Ginebrera y Plana de Bruguera», especificant que confronta a tramuntana amb el propi Joan Bruguera i amb el terme de Canyamars; al migdia amb els terrenys de Vigas, a llevant amb en Jaume Riera i a ponent amb Vicenç Cisternas (sic). Igualment es parla d'altres propietats en terme de Mataró, com la peça situada a la partida de la Pujada i feixes de la casa Joan Bruguera dels Planells i la peça anomenada la Pedra de Llop i Bosc de Fornés, que llinda a tramuntana amb Salvador Alcina, a migdia amb Gaietà Frexas, a llevant amb C. Canto i a ponent amb Francisco Morera.[12]

Pel que fa a la forma de la primitiva creu dels Planells, ja hem dit que sembla que el meu avi féu el disseny de la nova creu basant-se en el record que hauria pogut tenir de l'antiga, que tenia una mena de volutes com l'actual. No obstant això, cal suposar-la, com també hem apuntat, patada o geminada, de manera que les volutes quedarien tan sols insinuades. Val a dir que aquesta informació fou recolzada pel testimoni d'en Joan Pelegrí (1933), de Canyamars, que recorda haver vist la creu primitiva, encara que pensa que era de dimensions més reduïdes que l'actual. Gairebé es podria assegurar que fou l'any 1936 quan va desaparèixer, robada o tal vegada llençada en algun barranc, potser al fondo de can Bruguera. En aquest cas –i posats a especular– tanmateix algú l'hauria pogut trobar i conservar-la, cedint-la després de la guerra al museu dels Científics. Tenint en compte que el ferro podia treure's fàcilment del forat on estava encaixat, és força versemblant el confusionisme d'assegurar si la creu hi era o no en un determinat moment. És evident que la no coincidència en el testimoni de dos informants pràcticament coetanis, sembla confirmar aquesta assumpció.

Una consulta a Josep Sans i Parera, que va ser president de l'Agrupació Científico-Excursionista durant molts anys, no donà més llum sobre el tema de la creu al museu de l'agrupació. Val a dir que no recorda haver vist mai la creu en qüestió, i que veu molt estrany que en Jaume Lladó tampoc no en tingui record, precisament pel fet de ser la persona que més informació podia aportar sobre aquest tema. Les peces del museu eren de procedències molt diverses, però amb el canvi de local social, corrent la dècada dels cinquanta, els objectes tornaren a ser propietat de qui els havia cedit, i, no havent-hi inventari, se'n perderen les pistes.

Després d'unes infructuoses consultes a la secció fotogràfica del Centre Excursionista de Catalunya, al carrer del Paradís, de Barcelona, i de constatar que tampoc Artur Osona dóna cap notícia sobre can Bruguera en les seves excursions pel Corredor i les serres de llevant, calgué fer un darrer buidat dels «Apeos» de l'Arxiu Municipal de Mataró. Entre els documents figura un escrit d'Ignasi Caballol, de data 14 de març de 1870[13], que transcrivim com a apèndix, que fa referència a un litigi entre Jaume Amat i Bruguera i l'Ajuntament de Mataró per causa del tancament de la Quintana. La qüestió era que, per fer el tancament, s'havia de desviar un tram del camí de Lorita i fer-lo passar ran de la paret, per la banda nord, és a dir, en territori de Canyamars i no pas de Mataró. Jaume Amat féu la tanca sense demanar permís a l'Ajuntament de Mataró, per la qual cosa li fou impugnada l'obra. Si bé Caballol minimitza el problema, ja que era possible transitar perfectament per la banda de dalt, pel camí de la Balatera, les autoritats mataronines mantingueren la protesta per no perdre la jurisdicció sobre el camí. Del document cal destacar dos aspectes. En primer lloc, que no fa cap menció de la creu dels Planells, cosa que semblaria molt adient, per no dir de necessitat, ja que fa referència precisament al tancat de la Quintana; només indica que es tracta del «punto conocido por las feixas de Casa Bruguera del Planell». En segon lloc, cal preguntar-nos per què Jaume Amat construí el tancat precisament sobre un camí existent. Quin hauria pogut ser el motiu que el va portar al litigi amb l'Ajuntament? Tenia alguna raó especial per fer la tanca en aquell lloc precís i no en un altre? L'actitud de Jaume Amat, de forma implícita, sembla recolzar la hipòtesi de la sagrera i de la capella, i fins i tot dóna peu a pensar que fou ell mateix qui aixecà la creu a fi d'assenyalar físicament el lloc i reivindicar –de forma potser heterodoxa– uns drets de possessió. El fet que Caballol no esmenti la creu i que sigui relacionada en l'acció dels carlins, fa pensar que l'hagués pogut aixecar el propi Jaume Amat entre el 1870,

l'any del litigi, i el 1879, data del seu traspàs. És a dir, que ens situem en el període que inclou l'atac d'en Savalls a Mataró (1873), raó que hauria pogut originar la creença que la creu havia estat erigida per un motiu relacionat amb els carlins. Això explicaria també el fet de no existir documentació antiga de la creu. I només cal afegir a aquesta història que, de ben segur, Jaume Amat hauria tingut notícia de l'existència d'una antiga capella a can Bruguera, perduda en el temps, tal vegada amb fossar particular, i que l'hauria volgut recordar amb l'aixecament d'una creu com a senyal de sagrera. El tancament del recinte de la Quintana, a part la seva funció utilitària de preservació de conreus, tindria ara més significació. I encara podríem aventurar una nova hipòtesi. La creu aixecada per en Jaume Amat podia haver estat la successora d'una altra més antiga, tal com fou la que el meu avi, Pere Puig, erigí al 1956. Llavors, quina era la creu que havia estat al museu dels Científics?

Enric Puig i Giralt

NOTES.

1.- Enric Puig i Giralt, *Guerres Carlines a Mataró: Les fortificacions vuitcentistes*. Grup d'Història del Casal (Mataró 1997).

2.- Un estudi fet per l'arqueòloga i radiestesista anglesa Beth Davie sembla indicar que podia haver existit una antiga capella en aquest lloc. Procedirien les pedres de la Quintana d'aquest hipotètic edifici? L'acurat acabament d'algunes filades de pedres no deixa de ser sospitós.

3.- El tema que es tracta sembla imposar un comentari pel que fa a l'orientació ideològica –i política– de l'Agrupació Coral La Walkyria. Valgui consignar que aquesta entitat nasqué alguns anys abans de la Guerra Civil, sota els auspicis dels cors d'en Clavé. Era una agrupació cultural de clars tints catalanistes, amb tendència republicana (federalista?) i, fins i tot, propera a postures anticlericals. En els anys de la postguerra calgué canviar la seva orientació, i de grup coral passà a ser una agrupació excursionista i aglutinà gent de diferents ideologies (des de republicants a carlistes) conservant però un caire moderat de reivindicació catalanista com a factor comú, malgrat no poder-ho exterioritzar amb actituts polítiques, assimilable al catalanisme romàntic dins la línia de Mn. Pere Ribot, el rector de Riells, amb qui l'agrupació va tenir freqüents contactes en aquells anys. Corrent la dècada dels cinquanta es produiren friccions entre els seus membres, fins que l'any 1957 va esclatar una escissió, no exempta de tints ideològics, de la qual sortí una Walkyria d'«esquerres» i una altra de «centre-dreta», més permeable amb els nous aires que es respiraven en el país.

4.- Exemples de penells amb remat en forma de creu es poden veure a can Gruart, de Cassà de la Selva i a can Prat de la Plana, a Moià. Vegeu Joaquim de Camps i Arboix i Francesc Català i Roca, *Les cases pairals catalanes*. Editorial Destino (1965). També al mas Gironès, de Cartellà. Vegeu Joaquim de Camps i Arboix, *La masia catalana*. Editorial Aedos (1959).

5.- Carme Espriu i Fernàndez, «De la Creu d'en Fogueres, al Torrent, a la Creu del Camí Fondo», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 60 (Mataró, gener 1998).

6.- Aquesta hipòtesi fou suggerida fa uns anys per qui escriu, en un estudi no publicat, sense que s'hagin pogut trobar evidències ni a favor, ni en contra. Valgui tan sols per fer una revisió d'alguns aspectes que ens han arribat per tradició i que no deixen de sorprendre, com són la proximitat de la desapareguda –i avui dia absolutament desconeguda– font del Capellanet, topònim que no sembla pas gratuït, la troballa d'una Mare de Déu barroca, amb l'aspecte de procedir d'una església, el fet que en una extensa àrea geogràfica, a l'alt Valldeix, no hi ha cap capella, les prospeccions de l'arqueòloga anglesa Beth Davie, la pròpia paret de carreus escairats, i finalment la pròpia creu dels Planells com a element rellevant en favor d'aquesta suposició, malgrat que es podria parlar d'una reciprocitat que es converteix en cercle viciós. Les objeccions, però, hi són també presents en aquesta aproximació, ja que en els arxius del bisbat no hi ha pas constància de cap document de consagració d'una capella en aquest lloc, a part de l'oratori interior de la casa que consigna Josep M. Gavín en el seu exhaustiu inventari. Així, en el cas d'haver existit realment alguna capella propera a can Bruguera, s'hauria d'haver tractat d'una construcció suficientment reculada en el temps com per no haver-ne quedat el menor rastre, mentre que, per altra banda, la imatge barroca de la Mare de Déu ens la situaria en una època molt més recent, cosa realment contradictòria. Així mateix, l'esvaït record que fins fa uns anys hi havia a can Bruguera sobre la qüestió, hauria estat originat en les experiències viscudes per alguns avantpassats, que haurien estat transmeses de generació en generació en un lapse de temps raonable i suficient per a garantir la conservació de la memòria atàvica.

7.- Jaume Lladó i Font, «L'arquitectura rural i l'exorcització de sortilegis», a *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria* núm. 35 (Mataró, juliol 1989).

8.- Arxiu Municipal de Mataró (=AMM), «Catastro o Inventari de les Cases del Terme y Persones de la Ciutat de Mataró, Bisbat de Barcelona». Any 1716. AH 188-44.

9.- AMM, «Catastro o Inventari de les Cases del Terme y Persones de la Ciutat de Mataró, Bisbat de Barcelona». Any 1757. AH 056-00 / AH 058-00.

10.- AMM, «Hojas del plano del término jurisdiccional de la ciudad de Mataró». Any 1851. En el plànol figura la planta de can Bruguera, on es veu un afegit lateral que forma angle recte amb el cos principal de la casa, sobre el qual més tard es construiria la torre. Possiblement són les dependències i safaretjos que existien abans de 1960. Plànol signat per Joan Soler i Mates, el 6 de juny de 1851. La part que correspon a can Bruguera és la secció B.

11.- L'Arxiu Municipal de Dosrius és avui en fase de reorganització, per la qual cosa no ha estat possible de consultar-lo. Un plànol del segle XIX, amb la delimitació dels termes de Mataró i de Dosrius, actualment en procés de restauració, podria donar llum sobre aquest tema.

12.- AMM, «Apeo de las Tierras». Any 1819, p. 432. AH 109-110. També «Apeo de las Casas». Any 1819. AH 106-108. Hi consta la mateixa informació sota l'epígraf «Casa de Juan Balldejuli y Bruguera dels Planells». Les mateixes dades es tornen a repetir encara en l'«Apeo» de 1830. AH 111-112.

13.- AMM, «Seguros urbans» i documentació diversa de diferents èpoques. AH 192-10. Informe d'Ignasi Caballol sobre la construcció d'un mur a can Bruguera (1870).

Agraïm la col·laboració de les persones que tot seguit es relacionen, per haver fet possible la realització d'aquest estudi:

Jaume Adan, Lluís Adan, Neus Alsina, Ramon Amat, Vicenç Arís, Josep Maria Clariana, Beth Davie, Carme Espriu, Francesc Gurri, Pere Gurri, Joaquim Illa, Jaume Lladó, Joan Pelegrí, Norbert Puig, Cosme Pujadas, Francesc Riqué, Miquel Rovira, Josep Sans i Rafael Soler.

Així com a les següents entitats:

Agrupació Científico-Excursionista de Mataró, Arxiu Bastardas, Arxiu Gavín, Arxiu Municipal de Mataró, Biblioteca Balmesiana, Centre Excursionista de Catalunya, Hemeroteca de Ca l'Ardiaca, Museu Arxiu de Santa Maria i Unió Excursionista de Catalunya.

INFORME D'IGNASI CABALLOL
SOBRE EL TANCAMENT DE LA QUINTANA DE CAN BRUGUERA (1870)

«En atención a la comisión que V.S. Se sirvió conferirme para informar relativamente a la variación del camino de la Sierra en el punto conocido por las feixas de casa Bruguera del Planell, por construcción de una pared de cerca construida por D. Jaime Amat y Bruguera, debo manifestar:

1º Que dicho Amat y Bruguera si bien podia cercar sus tierras con paredes, estando estas en la proximidad de un camino rural, debia solicitar el permiso a la autoridad competente.

2º Que en la construcción de aquellos ha cortado un camino rural que de tiempo inmemorial existía, si bien ha habido otro en su lugar por la parte del norte de las citadas paredes haciendo dar un rodeo a los transeuntes.

3º Que el mentado camino antes radicaba dentro del término de esta ciudad y por hallarse la propiedad de Amat y Bruguera en el confín del término; en la actualidad se halla el citado camino en el término de Dosrius y Cañamas.

De todo lo cual se deduce que Amat y Bruguera ha variado un camino rural que si bien pasa por dentro de su propiedad misma, hace dar un rodeo a los transeuntes y como no se halla autorizado para su variación puede el Ayuntamiento hacérselo abrir de nuevo por el mismo punto que antes pasaba, derribando un lienzo de pared del ancho del camino sin que por esto tenga que derribar las otras paredes construidas.

Por otra parte como este camino es únicamente de los denominados de herradura y la cuestión queda reducida a dar un pequeño rodeo por su misma propiedad, puesto que tambien para algun propietario le venia con carruage y se lo ha facilitado por otro punto de la misma (propiedad) y por ser este camino de los pocos concurridos no puede afectar tanto al publico como a primera vista aparece. Sin embargo por quedar situado en otro término y haber procedido a su variación sin estar completamente autorizado soy de opinión que se ha de devolver el camino en el ser y estado que antes tenia.

Sin embargo de lo dicho V.S. resolverá lo que crea conveniente.

Mataró 14 Marzo 1870

Ignacio Caballol»

Continuem la transcripció del treball «La ciutat en el record», escrit pel Sr. Ramon Salas i Oliveras, a l'entorn de l'any 1970. És una crònica local dels inicis de l'actual segle XX. El text transcriu fidelment l'original, tot i que, per a facilitar la comprensió, s'hi han afegit notes.

Les anteriors transcripcions van ésser publicades als *FULLS/56*, octubre 1996, *FULLS/60*, gener 1998, *FULLS/64*, abril 1999, i *FULLS/65*, octubre 1999.

LA CIUTAT EN EL RECORD (V)

LES PERSONES I EL SEU VESTUARI

És possible que més que descriure el vestuari de les persones en els dies llunyans que ocupen la nostra atenció, fem com una mena d'inventari de les peces de vestir que des de llavors han caigut en desús.

Començarem per anotar la desaparició total dels barrets de copa, que era peça obligada en actes oficials de certa categoria, així com també en moltes cerimònies i actes familiars de la classe alta, tant si es tractava de casoris com d'enterraments. Alguns homes de la classe mitjana i, sobretot, els que exercien professions liberals, usaven bastant, sobretot per a mudar, el bombí, o sia l'anomenat barret fort. També en duien alguns joves, d'aquells que la gent acostumava a denominar xitxarel·los.

Barrets de copa i bombins a la sortida d'un acte a Santa Maria (1905?).
Fotografia Teodor Solà. MASMM. Arxiu d'Imatges.

Els capells de feltre, o barrets tous, com eren anomenats, i que tenien molta més clientela, també han desaparegut de la circulació. Igual va succeir amb els de palla, que tant es portaven a l'estiu, i amb els «jipis», no tan abundants com els primers.

Naturalment, en una població fabril com Mataró era molt nombrosa la classe treballadora, els membres de la qual usaven gorra. N'hi havia de diverses classes. Els filadors, nuadors i ajudants

Barrets de palla al carrer Nou, el dia de la consagració del bisbe Mas (5 juliol 1915).

Fotografia Spà Salarich. MASMM. Arxiu d'Imatges.

Els membres de la classe treballadora usaven gorra (1905?).

Fotografia Teodor Solà. MASMM. Arxiu d'Imatges.

Els nois en edat escolar, o portaven gorra amb visera de xarol o d'aquelles que se'n deia de «mariner», que eren rodones i amb una cinta que acabava amb un llaç. Els alumnes dels Germans Maristes i de l'Escola Pia, sobretot aquells que eren interns, portaven la que s'anomenava «gorra de col·legial», que anava voltada per una cinta ornamentada amb uns brodats daurats i amb l'escut corresponent a la institució docent de la qual eren alumnes.

Ja que hem començat aquest capítol referint-nos al barret de copa i a la varietat de capells que s'usaven en aquell temps, creiem que no serà de més fer esment de la «gorra de cop», que gairebé cap criatura petita s'escapava de portar-la.

Abans de deixar de parlar de les peces que cobrien el cap dels homes, i en contrast amb el sense-barretisme que ja fa temps impera, i que no creiem que es vegi alterat per l'exhibició actual d'alguns barrets «tirolesos», volem constatar el fet que en aquell temps hi havia moltes persones que no es treien la gorra ni per treballar, ni per asseure's a taula a l'hora de menjar. Era l'època en la qual molts mestres, a l'hora de classe, portaven el clàssic casquet. Pel que fa referència a la gent treballadora, podem testimoniar que la gorra, quant a la persona, era com una peça inamovible, com ho podia ésser la corbata, molt poc usada a diari, o bé el mocador del coll, que en aquell temps era molt més corrent.

de les fàbriques de filats, la portaven totalment de roba, amb una visera de proporcions molt reduïdes i amb una mena de botó recobert al cim. Hi havia oficinistes i dependents de comerç que les duien amb visera de xarol. En els grups de pagesos i comparets, es veien bastantes barretines vermelles, i també algunes de morades, sobretot en persones d'edat. Alguns mariners també portaven barretina. De boines, en aquell temps, no se'n veien moltes, i alguns que en portaven eren titllats de carlins, i a voltes ho eren de debò.

El vestit dels obrers, com es pot suposar, estava d'acord amb les diverses feines i també

Boines en un acte carlí a Canet de Mar (1908).

Fotografia Spà Salarich. MASMM. Arxiu d'Imatges.

amb costums establerts molts anys enrera. Els pagesos i els tractants de bestiar portaven llargues bruses negres; també alguns carreters les duien ratllades amb vies blanques i blaves, altres anaven de manera permanent només amb armilla. L'americana indicava ésser persona d'ofici o bé tenir algun càrrec tècnic o de responsabilitat.

Els manyans acostumaven a portar vestits de dril, i no eren solament ells qui en duien, ja que l'autor d'aquestes ratlles, sense haver-se dedicat mai a la mecànica, també n'havia portat alguns anys, i aquí ens plau fer constar el detall que d'aquests vestits, fets a mida, i ben complets, o sia de tres peces, americana, armilla i pantaló, n'havíem pagat quinze pessetes. Això era a la primera dècada del segle. Un vestit de vellut, que també n'havíem gastat, com molts altres treballadors, ens havia costat trenta pessetes.

El diumenge de Rams, una capa, a la Riera (1905?).

Fotografia Spà Salarich. MASMM. Arxiu d'Imatges.

Es veia encara algun vestit enribetat, com havia estat de moda en algun temps passat. Perquè cal tenir en compte que, fins i tot tenint possibilitats d'ordre econòmic, la roba s'aprofitava molt més que ara. Entre les classes humils moltes persones que morien en edat avançada eren enterrades amb el vestit amb el qual s'havien casat.

A l'hivern els abrigalls dels homes eren la capa i el tapaboques. La capa, amb gires de seda, la portaven persones de classe adinerada o benestant, i amb gires d'astracan els menestrals i alguns treballadors. Més endavant començà a usar-se l'abric en forma de gavany i pardessus, o sia el conegut «sobretodo». Anotem que a Mataró, sense que s'hi hagués constituït cap grups d'amics de la capa com a Madrid, també va donar-se el cas d'haver-hi uns quants devots d'aquesta peça d'abric, que mai no varen renunciar al seu ús, entre els quals ens plau fer recordança dels senyors Horta, Parera i un dels germans Pasant. Com a cas potser únic, puix no en recordem cap altre, volem fer constar que el senyor Saborit, secretari de l'Ajuntament, portava carric, un abric molt folgat amb esclavina.

Com a calçat, en aquell temps, les persones de les classes alta i mitja usaven sabates de pell, gairebé sempre fetes a mida; també en duien alguns treballadors, encara que solament per a mudar, o quan plovia.

Els obrers, correntment, portaven espardenyes blanques, tot i que alguns les duien envetades. Els qui més portaven aquesta última classe d'espardenyes, eren els carreters i els homes del camp. En dies de pluja, el calçat habitual d'uns i altres eren els esclops.

Després d'esmentar les peces que com a vestimenta portaven els homes, naturalment, cal fer una referència a la que duien les dones. Si pertanyien a la classe alta usaven capells, més o menys de moda, segons gustos i possibilitats, i en moltes ocasions la clàssica mantellina. Les dones obreres gastaven mocador del cap, de cotó o de seda, segons l'ús que en feien, si era per anar a treballar o per als dies festius, i també segons l'esperit de lluïment de cada una, que generalment anava d'acord amb la respectiva edat.

Quant al vestit de les dones no ens aturarem pas a detallar certes característiques, filles de la moda d'aquells temps, sobretot en la classe social que s'anomenava la distingida. Cal fer constar que, a més de la roba interior i la cotilla, eren peces obligades els «enagus», que havien d'ésser ben planxats, i el faldellí o «refajo». Les dones treballadores també portaven les mateixes vestidures, si bé usualment fetes amb roba de teixits inferiors i de tons més virolats. Es veien encara bastants dones de certa edat, o vingudes d'altres comarques, amb gipó i mocador a les espatlles. Les faldilles d'aquell temps, no cal remarcar que eren llargues, tant, que en algun moment semblava que servien per a escombrar els paviments; aquest fet donava lloc que moltes dones, en passar pels carrers, s'aguantessin la «cola», com es deia llavors, en castellà, i en això n'hi havia que demostraven la seva gràcia i gentilesa.

Per abrigar, les anomenades «senyores» tenien els seus abrics i capetes, d'acord amb els gustos del dia. Moltes, per al coll, portaven el boà, que era de pell o de ploma, en forma de serp, i també usaven el manegot, anomenat també «manguito» en castellà, que era un rotllo embuatat, obert pels extrems, en el qual es ficaven les mans.

Algunes senyores, joves i grans, però més aquestes darreres, en determinades ocasions portaven, annex al capell, un vel de tul finíssim, que els cobria la cara, vel que algú havia batejat amb el nom de «tapa-feas».

Les dones obreres duien damunt les espatlles un mantellet, o com es deia en aquells dies, en castellà, una «manteleta», que era de llana o de pel de cabra; per sortir al carrer, a l'hivern, portaven com a abrigall el conegut mocador gran, que moltes vegades, en sortir de la fàbrica, si plovia, també es posaven damunt del cap. També n'hi havia que, per a no passar tan de fred a les mans, portaven mitenes, una mena de guants de punt que deixaven els dits al descobert, a fi de facilitar el treball.

Els guants eren una cosa a la qual les senyores tenien una gran estima, i que portaven de pell, o bé de tul, segons les oportunitats. I després de parlar dels guants, és natural que ho fem del vano, del qual es deia que, a més de donar innegable relleu a l'elegància de les senyores, no solament servia perquè aquestes es donessin aire, sinó que, manejat per mans expertes, també tenia el privilegi de transmetre amorosos missatges.

La vestimenta de les dones (1905?). Fotografia Spà Salarich. MASMM. Arxiu d'Imatges.

Les dones pertanyents a les classes benestants per a calçar acostumaven a portar botes o polacres, i per estar per casa, sabatilles o xinel·les. En aquestes peces no hi havia faramalla, sinó material de qualitat superior.

Els mateixos calçats que acabem d'esmentar, però, com es pot comprendre, de qualitat inferior, també els portaven les dones treballadores. Moltes, en dies de pluja, duien socs, o sia un calçat amb sola de fusta, movible, que produia un soroll característic, i que feia conèixer des de l'interior de les cases si el temps era plujós.

ELS TEATRES

Els mataronins, a través del temps, hem donat proves d'ésser uns fervents devots de Talia; però aquest afecte pel teatre era molt més accentuat en els dies que no existien camps d'esport ni sales de cinema. És clar que fa molts anys que existeixen; tot i amb això, recordem perfectament els dies en què restaven encara inèdits.

El Teatro Principal, sense cap mena de dubte, és el primer en la nostra llista recordatòria. Era situat en el rovell de l'ou de la ciutat, a l'antic carrer Nou, i que se'ns perdoni aquesta darrera frase que pot semblar una veritable antinòmia. Ocupava el solar de l'actual Cine Foment. Pertanyia a l'Hospital de Sant Jaume i Santa Magdalena, de la nostra ciutat, de la mateixa manera que el Teatre Principal de Barcelona era propietat de l'Hospital de la Santa Creu, de la capital. A començaments de segle era ja un teatre molt antic, si bé l'any 1889 havia estat restaurat. Tenia platea amb llotgetes, primer pis, segons pis i «galliner», el tercer pis, el més alt.

Hi havien actuat excel·lents companyies, prestigiades pels noms d'actors tan notables com Valero, Calvo i Vico, entre molts altres també de gran renom dins l'escena castellana.

A la fi del segle passat el local va deixar d'ésser teatre i durant alguns anys va quedar convertit en escenari de varietats i en sala de «cinematógrafo», paraula que llavors s'usava, i aquí ens permetem de contar, com a simple anècdota, que un home senzill, al qual la llengua se li resistia quan havia d'articular dita paraula, es planyia que després d'haver-se esforçat moltíssim per arribar a proferir-la, l'èxit no li va servir de res, ja que la paraula «cinematógrafo» va quedar en desús i es convertí senzillament en «cine». Més tard, a inicis d'aquest segle, el local es convertí en el Foment Mataroní, patronat parroquial de Santa Maria. Durant els anys seixanta s'enderrocà i, en el seu lloc, es construí l'actual Cine Foment.

L'any 1868, a la confluència de la carretera d'Argentona amb el camí de la Geganta, va inaugurar-se El Prado Mataronés, amb un teatre d'estiu que, segons tenim entès, va convertir-se després exclusivament en lloc de ball, fins a la seva desaparició.

Farem ara memòria d'un altre teatre, ja del nostre record, que l'any 1876 va ésser inaugurat com a jardí i saló de ball d'estiu, al qual se li va donar el nom d'Euterpe. Estava situat al costat de la Presó, amb entrada per la muralla d'aquest nom i sortida per la riera. La seva construcció era de fusta. Encara que en certes ocasions s'hi celebrés algun ball, el cert és que convertit en el Teatre Euterpe, durant molts anys va ésser quasi l'únic teatre públic de la ciutat. Tenia annex un cafè entrant a la part esquerra i pati, per a passeig, a la banda dreta.

El record del teatre em queda vinculat al record de grans companyies de l'escena castellana i de la catalana i, en fer memòria, em vénen de seguida al pensament els noms de grans actrius com Carlota de Mena, Santoncha, Morera i Llorente, entre moltes d'altres, així com també els d'insignes actors, com per exemple Soler, Goula, Borràs, Morano, Armengot, Parreño i Rivelles, etc.

Cal dir també que en aquest teatre, a través dels anys, s'hi va rendir culte a l'opereta i a la «zarzuela», i de manera molt particular a la del «género chico», i fins i tot moltes vegades a la de l'ínfim. En les variades companyies que varen actuar-hi fent teatre líric, hi formaven un estol de veritables artistes, les excel·lents condicions dels quals són encara recordades per alguns espectadors d'aquelles representacions tan allunyades dels nostres dies.

Per la importància notòria que havien tingut les companyies d'afeccionats que hi actuaven, també hem de fer esment del teatre del casino El Fénix Mataronés, que era on després hi va haver el Cine Moderno[1], per tant desaparegut, ja fa bastants dècades.

Al cap d'anys, encara es recordaven les brillantíssimes actuacions dels Herrera, Casas i altres mataronins que havien sobresortit en el cultiu de l'art de Talia.

La societat Ateneo de la Clase Obrera ocupava l'edifici de la cantonada de la Riera amb el carrer de Bonaire. Disposava de cafè, conegut encara per l'Ateneu, i de teatre, anys després convertit en el cine Borràs[2]. Al teatre de l'Ateneu havien actuat excel·lents companyies d'afeccionats, alguns de molta classe, que fins i tot havien estat sol·licitats, i s'havien incorporat, a companyies professionals. Els mataronins de certa edat segurament que recorden els noms de Villar, Comas, Bagué, Cabruja, Illa, Gualba i de molts altres.

Fa molts anys, era el 1871, al carrer de Sant Antoni va inaugurar-se el Teatre Talia, que disposava d'edifici propi, i que estava format per joves provinents dels Lluïsos, associació que fundà mossèn Albareda, nom amb què era conegut el sacerdot mataroní Joan de la Creu Ferrer i Sala, publicista i esperit apostòlic de gran empenta.

Aquest teatre va ésser l'antecedent del que vàrem conèixer com a propi del Círculo Católico de Obreros, que abans de radicar a la Riera, on es troba ara, va ocupar l'antiga casa senyorial dels Sanromà, al carrer de Bonaire, o sia el lloc que ara ocupa l'actual Casal Mutual Cooperatista[3]. L'esmentat teatre s'estrenà l'any 1889, i els afeccionats que hi actuaven treballaven sense dones. Havia tingut elements molt distingits, entre els quals havien sobresortit els Llanas, Goday, Aromí, Albanell, Dansa, Saborit i molts més. Algú deia que no existia cap afeccionat a Mataró que no hagués passat per la companyia del Centre Catòlic; i fins i tot es parlava que la companyia del Centre Catòlic era una mena de dida per a les altres companyies.

El fins fa poc Cine Clavé havia estat abans teatre de La Constancia i de La Nueva Constancia, entitats recreatives que s'havien succeït i que a la vegada van ésser successores en el temps i en l'espai que ocupaven, salvant la reforma de l'edifici, del teatre «Círculo Clavé», inaugurat l'any 1881.[4]

En el teatre del nostre record, o sia de La Constancia, hi actuaren companyies d'afeccionats i companyies professionals de molta categoria, i, fins i tot, companyies estrangeres de gran prestigi, tant de drama, de comèdia o d'opereta.

I parlant de teatre, encara que era molt modest, no podem silenciar el teatret de can Generós, a la plaça de Cuba, que tenia temporades de certa activitat, amb assistència de públic poc exigent.[5]

ELS HOSTALS

En l'època que recordem personalment, encara hi havia importants hostals a la ciutat. El primer, el de més anomenada, era el de Montserrat, conegut arreu per la seva antiguitat i per haver estat estació de diligències en el temps d'abans del ferrocarril. Moltes persones recordaran que ocupava el lloc de l'actual Hotel Suís, a la cantonada del camí Ral amb el carrer de Sant Agustí[6]. Era de construcció vetusta, i encara ens sembla veure aquella entrada en forma de porxo, amb en Tino, el matelot, recalcat en un guardacantons de la portalada.

A l'hostal de Montserrat paraven molts carros i tartanes dels pobles de la comarca que venien a Mataró per conveniències d'ordre particular o comercial, i també els d'algunes fàbriques de Sants o de Sant Martí de Provençals, que venien a la nostra ciutat, o que anaven de pas. Cal dir que eren els antecessors dels camions d'avui dia, carros grandiosos, amb vela i bosses, carregats de caixes o grans fardells, tirats per tres matxos a la llarga i amb un gos gros lligat a sota del carro, a la part del darrera. Aquests carros eren una de les estampes característiques del segle XIX, i més amb la presència de la figura del carreter, a voltes amb la barretina encasquetada, fent petar les xurriaques i abrivant els animals amb uns quans crits, sobretot si algunes roderes profundes dificultaven la marxa normal.

Al carrer d'en Pujol hi havia l'hostal de la Paloma, amb parròquia de pagesos dels pobles veïns; però ja es notava una evident decadència en la seva vida.

També cal fer constar com a hostals can Pepons i cal Laro, aquest darrer encara existent com a bar restaurant, establerts al carrer de Sant Simó, que tenien fora de l'establiment les quadres per a guardar carruatges i estabular animals.

Recordem també l'hostal del Blinco, amb el nom del qual encara és conegut un restaurant actual, però que no s'assembla de res amb el d'aquells dies[7]. L'antic hostal estava instal·lat en una casa de portal rodó i entrada fonda. En ella, sobretot a l'hivern, al vespre, s'hi reunien molts mossos que, com ja hem anotat en un altre capítol, venien amb els carros de verdures per anar al Born, a Barcelona, i que generalment hi sopaven, i després, reunits tots els carros, que havien deixat amb els morralets posats als animals, emprenien junts la marxa cap a la capital, per evitar la sorpresa dels lladres, que en certes èpoques havien realitzat

atracaments i fins arribat a matar algun animal com a venjança.

També recordem que alguns pagesos de Valldeix es servien de les quadres de la casa Bruguera, a la baixada d'en Massot, per a guardar-hi els animals de bast, quan venien a mercat. No era, però, un hostal.

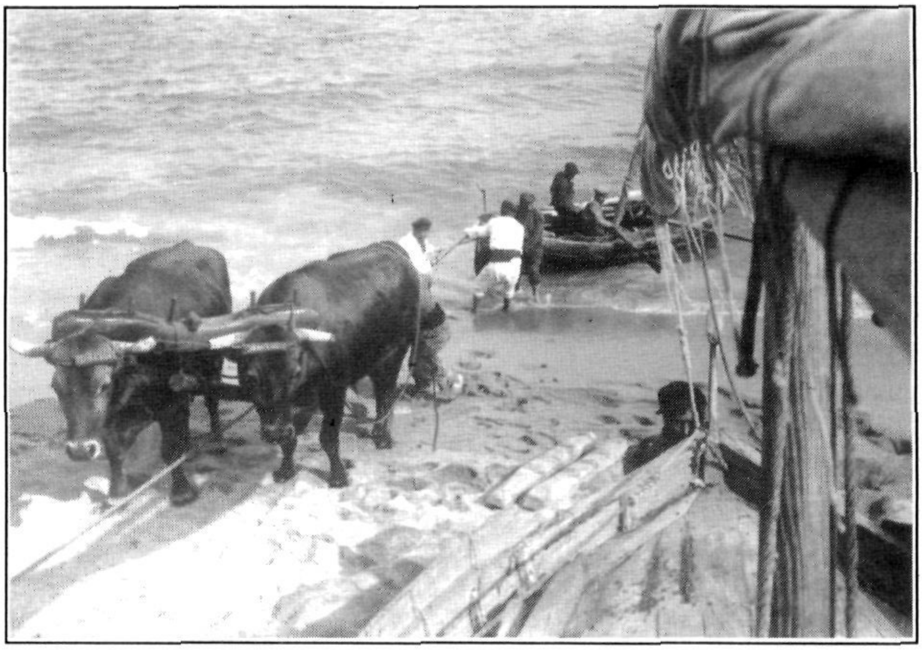

Una parella de bous a la platja mataronina (1905?). Fotografia Spà Salarich. MASMM. Arxiu d'Imatges.

ELS NOSTRES HOMES DE MAR

Mataró havia estat durant molts anys, fins i tot segles, una població essencialment marinera. S'ha de considerar que una part important dels seus pobladors dedicava les seves activitats a la mar i que la pagesia constituïa l'altre nucli que feia parella amb l'anterior. La industrialització, però, canvià les coses. Per això, ara, volem parlar dels nostres homes de mar, que fins no fa molt eren encara legió. De les causes de les transformacions i decadència de la pesca, de la navegació de cabotatge i de la d'altura, no en direm res, ja que en aquest treball només pretenem fer un recordatori dels temps passats.

Encara guardem el record d'una platja mataronina ben extensa, plena d'embarcacions de pesca de tota mena, amb moltes parelles del bou i gran nombre de barques sardineres. Donava bo de veure el treball dels palers combinat amb les estrebades metòdiques de la parella de bous en treure les barques quan arribaven de la pesca.

La cort dels bous era punt de mira de grans i xics per a veure'ls sortir sota del jou, amb direcció al lloc on esperava el seu torn alguna de les barques que havien sortit abans de clarejar el dia. Era una estampa plena de tipisme, que tenia el seu complement amb la contemplació de les paneres curulles de peix que anaven a parar al rotllo de la subhasta.

Era constant la visió d'homes i dones cosint xarxes i arreglant i preparant estris per a la pesquera, tot i que, a l'època, moltes dones i filles de pescadors ja treballaven a les fàbriques. Les converses giraven moltes vegades a l'entorn de les naus, que, tot i ésser petites quant a tonatge, portaven el nom de la ciutat a terres peninsulars ben llunyanes, fent comerç amb els tomàquets de Gandia i altres poblacions valencianes, i també amb Almeria i altres ports del sud d'Andalusia.

La ciutat tenia també molts mariners enrolats als vaixells que feien les carreres d'Amèrica i de les Filipines i altres ports asiàtics. I no faltaven homes d'una categoria nàutica tan sobresortint com l'aconseguida pels Castellà, Roldós i Capell, entre d'altres.

També volem fer memòria dels capitans o pilots Andreu i Novell, Castellà i Giralt, i Carrau Renau, que coneguérem retirats de la mar i dedicats a diverses activitats ciutadanes.

ELS BANYS

Quan nosaltres érem infants, a l'estiu s'instal·laven a la platja dos establiments de banys. El de més categoria era el conegut com a banys d'en Colom, o banys vermells, perquè la seva construcció, de fusta, estava pintada amb el referit color. Tenien certa amplitud, i disposaven de departaments per a prendre banys de pila, amb aigua calenta i freda. A l'exterior, amb lletres de grans dimensions pintades a la façana, s'anunciava que l'establiment proporcionava «Baños de pila y oleaje». A l'esplanada que hi havia al davant, a les hores properes al migdia, hi paraven diverses tartanes, i també alguna jardinera, que esperaven les famílies que havien anat a banyar-se. Teniu

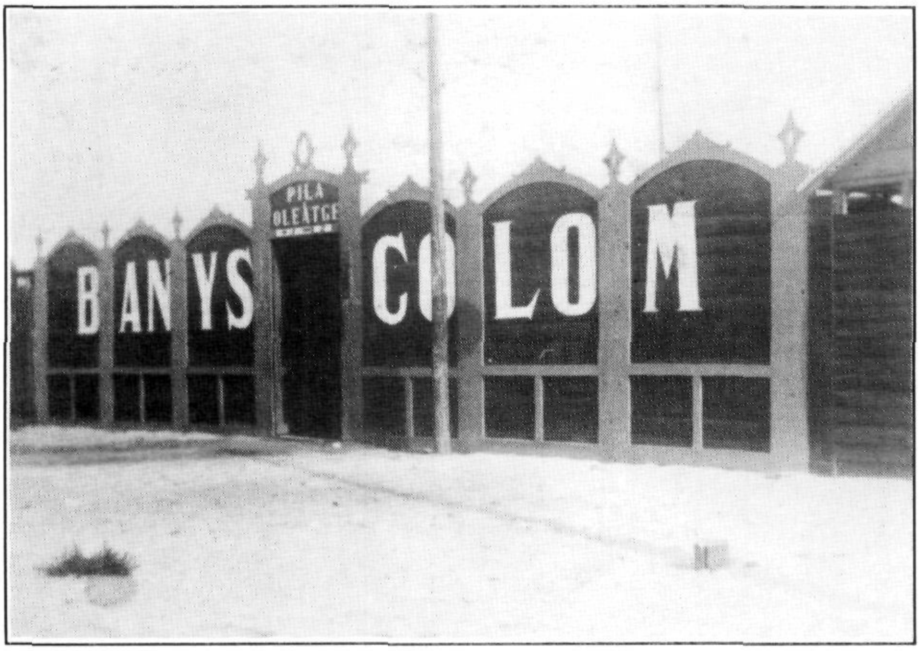

Els banys d'en Colom (1920?).
Fotografia Mn. Joan Colomer. MASMM. Arxiu d'Imatges.

Banyistes a la platja de Mataró. Dintre del mar, a la dreta, la bota.
Fotografia Spà Salarich. MASMM. Arxiu d'Imatges.

Tots dos establiments tenien posades unes bótes flotants dins de la mar, lligades amb unes cordes que des de terra formaven unes paral·leles a les quals s'agafaven les persones que no sabien nedar, i així entraven, a poc a poc, dintre del mar, fins que l'aigua els arribava al coll.

Els qui sabien nedar i arribaven fins a la bóta, ja semblava que havien realitzat una proesa. Una gran majoria de les persones que nedaven ho feia lligant-se unes carbasses al voltant de la cintura, o bé uns suros enfilats per una corda, que allà mateix es llogaven, com també es feia amb els vestits de bany.

Per a començar a banyar-se quasi sempre s'esperava que arribés la diada de Sant Cristòfol, el dia 10 de juliol, ja que en això, com en moltes altres coses, hi havia costums establerts que gairebé ningú no gosava d'infringir. Hi havia persones que solament s'atrevien a banyar-se per recomanació expressa del metge.

en compte que a la ciutat no hi havia cap auto. Els carruatges que hem anomenat pertanyien a cases distingides.

L'altre establiment era més modest. Per ésser pintat de blanc, la gent l'anomenava els banys blancs, o bé els banys d'en Teis.

Els dos establiments eren situats un al costat de l'altre, i tots dos tenien un tancat que arribava fins al rompent de les ones, perquè els banyistes hi quedessin recollits, amb independència respecte dels qui anaven a la platja lliure.

Les dones portaven uns vestits de bany en els quals hi havia més roba que la que avui acostumen a portar, vestides, pel carrer.

Per altra part, s'ha de fer constar que les dones que anaven a banyar-se a la mar lliure, ho feien de nits, moltes vegades vestides amb una camisa llarga, així com molts homes ho feien amb calçotets.

Ramon Salas i Oliveras

NOTES.

1.- El Cine Moderno, a la Riera, ocupava el solar de l'edifici del Boulevard Maresme, ara botiga Zara.

2.- El Teatre o Cine Borràs ha estat enderrocat recentment i en el seu solar s'ha construït l'Ateneu de la Caixa d'Estalvis Laietana. El cafè, convertit durant uns anys en el restaurant Sant Bernat, també és enderrocat. En el seu lloc es construeix avui un edifici de nova planta.

3.- Avui Casal l'Aliança.

4.- El Teatre Clavé va ésser novament transformat durant els anys vint, transformació que li donà la seva darrera imatge.

5.- Era situat al lloc on avui existeix l'escola Mare de Déu del Pilar.

6.- El lloc de l'Hotel Suís és ocupat avui per l'edifici del Banco de Bilbao.

7.- El restaurant Cal Blinco és ara a la Muralla de Sant Llorenç. Abans havia estat a la plaça de Santa Anna, a la casa que feia cantonada amb el carrer de Santa Teresa.

Museu Arxiu de Santa Maria
Mataró

Col·labora:

Patronat Municipal de Cultura

MATARÓ